

APRIL

MAJ

OKTOBAR

NOVEMBAR

SERIJA REGIONALNIH EKSPERTSKIH KONFERENCIJA 2016.

JEZICI I NACIONALIZMI

KONFERENCIJA #4: SARAJEVO

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Skenderija 72

23. NOVEMBAR, 18H

PRVI DEBATNI KRUG:

"Političke manipulacije
temom jezika"

24. NOVEMBAR, 18H

DRUGI DEBATNI KRUG:

"Lektori kao utjerivači
nacionalnosti"

UČESTVUJU: Prof. dr. Danijela Majstorović, Teofil Pančić, Dr. Anđel Starčević,
Nataša Jovović, Nenad Veličković + članica radne grupe projekta "Jezici i nacionalizmi"
dr. sc. Hanka Vajzović **MODERIRA:** Božena Jelušić

Projekat realiziraju:

KROKODIL

KURS

Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education

Projekat su omogućili:

Forum ZFD

Allianz
Kulturstiftung

KONFERENCIJA #4: SARAJEVO

23. i 24. novembar 2016.

Učestvovali su:

prof. dr. Danijela Majstorović (BiH)

dr. sc. Snježana Kordić (Hr)

dr. Nataša Jovović (CG)

prof. dr. Nenad Veličković (BiH)

Teofil Pančić (Sr)

Članica Radne grupe projekta "Jezici i nacionalizmi":

prof. dr. Hanka Vajzović (BiH)

Moderatorka:

Božena Jelušić (CG)

Transkript prvog debatnog kruga: "Političke manipulacije temom jezika"

BOŽENA JELUŠIĆ: Dobro veče. Meni je posebno drago što ovdje vidim tako mnogo mladih ljudi. To znači da ima nade za sve nas.

Projekat "Jezici i nacionalizmi" započeo je prvom konferencijom u Podgorici, dakle u Crnoj Gori, nastavio se u Hrvatskoj, Splitu, potom je održana konferencija u Srbiji i, najlogičnije moguće, sve se to okončava upravo ovdje, u Bosni i Hercegovini, gdje su posljedice vavilonske pometnje naših jezika možda pokazale i najporaznije rezultate u nekim oblicima onih kapitala koji su nam važni, a to su i ljudski i socijalni i ekonomski kapital.

Međutim, prije nego što ja još nešto kažem, prepustila bih riječ Hanki Vajzović, koja je naš domaćin, da ne kažem naša domaćica tj. kućanica. Ona će vam se sada obratiti.

HANKA VAJZOVIĆ: Hvala profesorici Jelušić.

Sve vas srdačno pozdravljam. I meni je drago da nas ima ovoliko, a kada smo birali saradnike u ovom projektu mjerilo je bilo da to budu u nekom pogledu istomišljenici, dakle, da se svi složimo oko ključnih stvari. Računam da su ovdje uglavnom oni koji će podržati naše elementarne postavke, ili su već unaprijed opredjeljeni za njih kao i za ono zbog čega se i jesmo sastali.

Četiri su konferencije planirane, ovo je dakle posljednja. Mišljenja sam i uvijek sam isticala kolegama da je u ovom pogledu najsloženija i najteža situacija u Bosni i Hercegovini. Mogu objasniti i zašto. Od četiri naše bivše republike, današnje samostalne države, Bosna i Hercegovina je u svakom pogledu prošla najgore. Različite su teme bile delegirane na prethodnim konferencijama i svaka od tema koje su obrađivane u Podgorici, u Splitu, u Beogradu a, evo, i na posljednjoj ovdje, u Sarajevu, svaka od tih tema, dakle, bila bi zanimljiva i za Bosnu i Hercegovinu, kao što bi i tamo bile zanimljive one koje smo odabrali za ovu konferenciju. Meni je bilo žao čak što je u Beogradu bila tema „Ko kome krade jezik“, kako je to tamo popularno nazvano, jer je, opet, i nama ovdje ona izuzetno zanimljiva. Uglavnom se optužujemo čiji je jezik, pa sad kakav god da je, važno je da svi kažemo – to je moje, to je jezik moje etničke grupe, a ostali su ga preuzeli, samo su ga drukčije imenovali.

Dakle, htjela bih kao inicijalni prilog, kao podsticaj za diskusiju, budući da ovdje ima dosta mladih ljudi, onih koji nisu svjedoci dešavanja u jeziku i u vezi s jezikom, samo kratko, vrlo kratko dati jedan presjek

problema onako kako ih ja vidim. Zapravo ću sve nas podsjetiti na to da, ako je politika na svim planovima nanijela štete, onda je i jezik sigurno bio tome izložen, nije bio pošteđen. Razlika između onog što smo imali prije i što imamo danas zapravo nije velika. Imali smo jedan jezik u četiri socio-kulturne sredine koji je i tada bio policentričan, funkcionirao je u okviru dviju varijanata i dvaju standardnojezičkih izraza.

Bez velikih problema prođoše varijante. U Srbiji srpski, u Hrvatskoj hrvatski, Crnogorci priče kaše, dobro, jer su oni posljednji rješavali ta pitanja, u Bosni i Hercegovini ništa se riješilo nije. Ako je u Bosni i Hercegovini bio jedan jezik, jedan varijetet, standardnojezički izraz, onda se u toj raspodeli moglo također desiti da se barem ovdje izbjegne ono što će imati višestruke posljedice ako već nećemo priznati da se u sve četiri sredine govori jedan isti jezik. Jer to nisu rezultati, to su posljedice. I to vrlo ozbiljne. Pošto je i naslov ove današnje konferencije u vezi s politikom, dakle, "Političke manipulacije temom jezika", činjenica je da jezik sigurno jeste razapet između lingvistike i politike, i valjda to niko više ne dovodi u pitanje.

Etnonacionalne politike insistiraju na pravima kolektiviteta. U svemu, pa i u jeziku. Tako onda svako ko je pojedinac, građanin, ostaje uskraćen. Ono što jeste specifičnost Bosne i Hercegovine, a evo sada smo u Sarajevu, to je segregacija, diskriminacija, podjele... sve na osnovu jezika. A opet imamo konstitutivne narode koji ne pokrivaju sve građane koji imaju svoje jezike dok izvan toga ostaju oni koji nemaju svog jezika. Puno ima problema u obrazovanju, u medijima, u administraciji, sve na temeljima ovakve sprege između jezika i politike.

Dakle, štete su višestruke. Šteta je i po jezik i po politiku i po kolektivitete. Po jezik, u smislu sistema znakova i onoga što je komunikacija, i po pojedinca, ali bogami i po kolektivitete u koje se zaklinju

etnonacionalne politike, kolektivitetu ma kako oni bili determinirani: nacionalno, u smislu značenja države, etnički u smislu konstitutivnih naroda, jezički po tome šta su govorne zajednice. No, svakako jesmo dobili unikatnu i nevjerovatnu situaciju nesklada između lingvističke istine i onoga što nam politika priređuje i što nam nudi.

Ako se složimo da je jezik osnovno sredstvo komuniciranja među ljudima, sasvim sigurno ćemo ustvrditi da imamo jedan jezik i niko ozbiljan se neće tome protiviti. S druge strane, imamo ta četiri jezika, od kojih je po jedan u tri države dok u Bosni i Hercegovini imamo tri jezika u jednoj državi. Dakle, tri, a opet neki ostaju bez jezika. Bez obzira što imamo tri jezika, i dalje imamo i one koji uopće nemaju jezik. Kažem – višestruke su štete, čak i po neke univerzalne vrijednosti kao što su demokracija i ljudska prava. Zatim ako govorimo o segregaciji u obrazovnom sistemu, ako govorimo o diskriminaciji, sigurno da nije dobro to što imamo.

Prije ravnih petnaest godina na jednom skupu pod nazivom „Jezik i demokratizacija“, kada je međunarodna zajednica prvi put okupila nas lingviste, gdje su bila velika imena, ja sam tada opisala kako o jeziku razmišljaju Bošnjaci, Srbi i Hrvati. I to je tad zvučalo humoristično, ali se, nažalost, u ovih petnaest godina skoro ništa nije promijenilo.

Dakle, bio je to projekat na kojem smo imali dilemu da li okupiti ljude različitih mišljenja ili ne, pa smo rekli: "Oni su svoje kazali, hajde da mi sad malo govorimo svoje". Pretpostavljam da je sada i ovdje otprilike tako. Ovdje su, dakle, okupljeni oni koji racionalno zaključuju da uistinu imamo jedan jezik, koji se mjeri, a upravo tako se i mjeri, stepenom razumljivosti.

Ja sam inače i zastupnica u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine, a ovo nemojte slučajno shvatiti kao pleonazam pa da bude parlament parlamenata. To je jedna dejtonska doskočica koja nam je podmetnuta i uopće nije pleonazam. Vrlo lijepo se svi sporazumijevamo

tamo na sjednicama. Jedan jedini put je neko ustao - evo, mogu mu reći i ime, u Sarajevu ga znaju: Zaim Backović¹ - i rekao: „Tražim prijevod“, jer je drugi kolega - opet mogu kazati ime, ima ga u stenogramima: Nikola Lovrinović² - rekao "sustolnik". A ovaj kaže: „Ja ne razumijem šta je sustolnik“. Sve ostalo ide bez problema. Sve baš onako kako je to neko ovdje, ako ne Snježana (Kordić - prim. ur.), nazvao glatkom komunikacijom. Jer ona zaista jeste takva, niko ne zapinje u tome, niko nikog ne prevodi. Jedino kad se tamo pravi problem, to je kada neko ne želi neku tačku, pa onda kaže: „Nisam dobio na svom jeziku, ne učestvujem, nisam dobio materijale“. Ali, to bi bila tema za sutrašnju sesiju, tako da ću ja tih svojih pet minuta već okončati.

Hvala lijepa. Kasnije ćemo razgovarati.

BOŽENA JELUŠIĆ: A šta je sustolnik?

HANKA VAJZOVIĆ: Sustolnik je zapravo na hrvatskom "dopredsjedavajući". Neko ko sjedi pored vas za istim stolom,.

BOŽENA JELUŠIĆ: Hvala Hanki. Mi ovdje zapravo imamo više domaćina i tim ćemo redom i govoriti.

Sada predlažem, kad smo se već ovako sve poliglote u okviru jednog jezika našli za istim stolom i svi se odlično razumijemo, da nastavimo o političkim manipulacijama jezikom. Ja sam, naime, profesorica jezika i književnosti, ali sam od 1980. godine predavala "srpskohrvatski jezik i književnost" pa "srpski jezik i književnost", potom "maternji jezik i

¹ **Zaim Backović** (1954), predstavnik Bosanskohercegovačke patriotske stranke (BPS) u Parlamentarnoj skupštini BiH

² **Nikola Lovrinović** (1960), predstavnik HDZBiH u Parlamentarnoj skupštini BiH

književnost", a sad predajem "crnogorski povlaka srpski zarez bosanski zarez hrvatski jezik i književnost". I treba mi cijela hemijska da napišem ime predmeta u dnevniku, ali je barem u Crnoj Gori imenom na neki način - nakaradan, istina - priznata činjenica da to jeste jedan jezik kojim govore različiti narodi.

Sada bih dala riječ Nenadu Veličkoviću.

NENAD VELIČKOVIĆ: Podsjetio bih ljude ovdje, koji to vjerovatno dosta dobro i pamte, na jedan događaj od prije skoro dvije godine nazvan „Afera dva papka“. U tom telefonskom razgovoru između premijerke Republike Srpske³ i neke neidentifikovane osobe, dijalog je u jednom dijelu tekao ovako. Dakle, ta osoba kaže premijerki: „Pa, ja tebe htjela pitat možemo li mi isforsirat onu priču da idemo, jer mi smo već vrbovali Miloša Kovačevića⁴ da krene na medije sa pričom bosanski-bošnjački jezik“. Na šta premijerka odgovara: „Neka ide, naravno, ko mu brani? To je do akademske zajednice da to priča, da objašnjava i da se napravi emisija“. Pet mjeseci nakon toga roditelji u Kotorskom⁵ dobijaju svjedočanstva na kojima umjesto "bosanski" piše "bošnjački jezik". Oni to odbijaju da prime i time ulaze u red, kako da kažem, u skup mjesta poput Vrbanjaca⁶ i Konjević

³ **Željka Cvijanović (1967)**, srpska političarka uz Republike Srpske koja od 2013. obavlja dužnost predsjednice Vlade Republike Srpske. Prije toga je bila ministarka za ekonomske odnose i regionalnu saradnju Republike Srpske.

⁴ **Miloš Kovačević (1953)**, doktor lingvističkih nauka i redovni profesor za Savremeni srpski jezik, sintaksu, stilistiku i opštu lingvistiku na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu (FILUM)

⁵ **Kotorsko** je naseljeno mjesto u sastavu općine [Doboj](#), [Republika Srpska](#), [BiH](#).

⁶ **Vrbanjci** su naseljeno mjesto u sastavu općine [Kotor Varoš](#), u sastavu manjeg [bosanskohercegovačkog](#) entiteta [RS](#), u državi [Bosni i Hercegovini](#), Općina [Kotor Varoš](#).

polja⁷ u kojima roditelji silno i burno reaguju na taj politički pritisak koji dolazi iz vrha Republike Srpske, pritisak koji preko jezika i imenovanja jezika zapravo pokušava da poruči povratnicima u tim mjestima da oni tu ne pripadaju ili da im država nikad neće dozvoliti da se tu osjećaju kao svoji na svome. To je, dakle, jedan dio priče, dosta jasan.

Jedna vrlo površna pravna analiza, ne površna u smislu kvaliteta nego brzine, pokazala bi da je to čak protiv pravnih spisa ili pravnih dokumenata Republike Srpske u kojima na nekoliko mjesta piše da takva stvar ne bi smjela i ne bi mogla da se dogodi. Da su htjeli zaista da se drže ustava, onda bi u tim svjedočanstvima pisalo, recimo, kao ponuda rješenja tog problema, ne samo "jezik bošnjačkog naroda" ili "jezik hrvatskog naroda", nego onda u skladu s ustavom i "jezik srpskog naroda". Što, naravno, tamo nikome nije palo na pamet da uradi.

Druga stvar, ja sam ovdje ovaj odlomak i izabrao zbog toga što se tu pominje akademska zajednica. Dakle, šta se onda dešava? Odavde iz Sarajeva akademska zajednica se hvata za tu političku priču i ulazi, dakle, u javni prostor polemišući s nevidljivim Milošem Kovačevićem, a zapravo s vidljivim ministrom obrazovanja koji u te stvari nije ni upućen i tu odluku praktično provodi po inerciji. Moja primjedba je i tada i danas na takvu reakciju bila sljedeća – ona možda jeste politički i etički ispravna, ali mislim da akademska zajednica ima obavezu da na to reaguje ne samo iz te dvije perspektive ili spram te dvije obaveze, nego i s obavezom akademskog znanja ili upućenosti u problem.

Ono što je u cijeloj ovoj priči zanimljivo jeste da smo mi otprilike u isto vrijeme kada se ovo dešavalo - kad kažem „mi“ mislim na jednu grupu

⁷ **Konjević Polje** je selo u Opštini-Općini Bratunac na sjeveroistoku Bosne i Hercegovine.

nastavnika, profesora, novinara, ljudi okupljenih oko magazina za pravednije obrazovanje „Školegijum“ i autorskog tima jednog alternativnog udžbenika, čitanke „Sezame, otvori se“ - mi smo, dakle, baš u to vrijeme bili objavili otvoreno pismo aktuelnoj federalnoj ministarki čije je ministarstvo odgovorno za kvalitet udžbenika i podsjetili je da smo mi više puta radili dosta ozbiljne, obimne analize udžbenika na različitim mjestima i da je zadnja od njih pokazala da su čitanke i udžbenici koji se koriste u školama u Federaciji, koje rade po planu i programu za bosanski jezik, puni grešaka a te greške smo mi i nabrojali.

Sada ću vam pročitati šta je kvalitativna primjedba na te udžbenike: „Oni sadrže pogrešne, površne, nepotpune, neprecizne i cirkularne definicije, uz neadekvatne primjere. Veliki broj nepoznatih riječi pogrešno je ili nepotpuno objašnjen. Pitanja nisu prilagođena dječijem iskustvu ili su formulisana lošim stilom u nejasan iskaz. Pristup gradi ideološki i nacionalno je pristrasan. Udžbenik sadrži i politički komentar. Čitanka sadrži plagijat, proizvoljno i bez napomene o tome mijenja se originalni tekst. Ne navode se izvori citata ili se uopće ne navode autori ili se upućuje na nekorisne izvore. Citiraju se izvori čiji je kredibilitet nejasan, na internetske izvore upućuje se selektivno i nekritički. Tumačenja sadrže proizvoljne ili površne analize. Prisutne su greške uslijed uredničke nepažnje. Izbor odlomaka je često nejasan, nema jasnu temu i svrhu i ne navode se dosljedno imena prevodilaca“.

To je bilo otvoreno pismo objavljeno u „Oslobođenju“ nakon čijeg se objavljivanja otvorila neka jedna mala javna rasprava koja je, dvije ili tri sedmice kasnije, zaključena, a i krenula je u potpuno pogrešnom smjeru.

Evo nekih primjera iz tih čitanke: „Saz je instrument sa dugom drškom, bez kojeg se nije moglo zamisliti sijelo u našim krajevima u XIV i XV vijeku“. „Turban je zavoj oko kape“. "Molijer je stvarao u XIX vijeku". "Karakter

naroda ima utjecaj na karakter pasa". "Lava pokreće vulkan". "Strip je spoj slike i riječi, a film spoj slike i zvuka, dakle, strip i film razlikuju se prije svega u načinu izražavanja". "Pozornicu čine glumci koji se kreću i drugi predmeti neophodni za predstavu" itd.

Dakle, godinama ukazujemo na to da su udžbenici nekvalitetni, a u ovom smislu, bošnjački su najgori, i akademska zajednica ni na koji način na to ne reaguje. Kada dođe provokacija od Miloša Kovačevića, oni svi ustanu i kažu: "E, ne može tako!" Dakle, akademska zajednica se upušta u političku borbu izlazeći na taj teren s autoritetom nauke, ali taj autoritet nauke ona u tom polju ne koristi, nego praktično služi ideološkim ciljevima. Zašto je to ovdje problem? Zato što mislim da je problem u Bosni i Hercegovini u tome što je to jedan jezik dok sva ljudska, kolektivna, individualna prava naglašavaju, između ostalog, i pravo obrazovanja na vlastitom jeziku. Onda ovdje, krijući se iza toga da mi govorimo različitim jezicima, sva tri bosanska nacionalizma, i srpski i hrvatski i bošnjački, ulaze u obrazovni sistem, tražeći pravo da se obrazuju na svom jeziku. Ali, pošto je jezik isti, kad vi onda uradite analizu toga što se dešava, uočite da nema razlike u načinu na koji se proučava jezik nego upravo u načinu na koji se proučava književnost a preko književnosti i kultura.

Završiću s još jednim zanimljivim primjerom. Prije dva mjeseca u Sarajevu je odbranjen jedan dosta zanimljiv magistarski rad na temu poučavanja djece iz Konjević Polja koja su, nakon što su roditelji odlučili da oni ne idu u škole koje rade po srpskom planu i programu, tu djecu poslali u Sarajevo, odnosno angažovali su nastavnike iz Sarajeva da provode nastavu po planu i programu kantona Sarajevo. Kolegica koja je odbranila magistarski rad sprovela je jednu komparativnu analizu srpskih i bošnjačkih planova i programa ovdje, odnosno plana i programa na srpskom jeziku i plana i programa na bosanskom jeziku. Pratila je kako ta

djeca napreduju i konstatovala da su ona izuzetno zapuštena u smislu pravopisa, nepoznavanja pisma, osnovnih gramatičkih pravila itd, da su u nekim stvarima napredovala, a u nekim ne, ali njen zaključak je strašno zanimljiv. Uz mnoge primjere koje je u tom radu mogla dati, ona je intuitivno zaključila da to što djeca nisu radila po jednom, a jesu po drugom programu, u stvari nije donijelo neki vidljivi napredak u njihovom odnosu prema građi i da to rješenje da oni putuju, da nastavnici putuju, nije dobro te da je zapravo jedino rješenje da plan i program budu isti. Ali, kako ćete imati isti plan i program, ako se oni koji ih donose pozivaju na različite jezike? Prvo, ja mislim da nas mogućnost osvešćenja da se u stvari radi o jednom jeziku direktno vodi ka tome da shvatimo da je obrazovanje zapravo sakrilo svoje nacionalističke sadržaje iza te lingvističke laži o tome da mi govorimo različitim jezicima.

Imam još lokalnih primjera, ako bude potrebno. Uključiću se kasnije. Hvala.

DANIJELA MAJSTOROVIĆ: Dobro veče svima.

Ja imam dva šesira. Jedan je šešir lingvistički, pošto sam anglistkinja, i to iz one, kako bih rekla, najpolitičkije, čini mi se, od svih lingvistika, a to je kritička analiza diskursa. To je nešto čime se bavim poslednjih deset godina i više, dvanaest možda, od doktorata. Drugi mi je šešir kulturološki koji je jednostavno anti-esencijalistički i socio-konstrukcionistički i koji smatra da istine nema, je l, da se istina performira, konstruiše, da ne postoji i da je nemoguće utvrditi jednu takvu objektivnu istinu, pa tako ni lingvističku istinu. Međutim, problem postoji, utvrdili mi tu istinu ili ne utvrdili.

Večeras sam mislila da govorim o jednom istraživanju. Donijela sam sa sobom knjigu „U okrilju nacije“ u kojoj je jedno poglavlje pisao ugledni

profesor Asim Mujkić, koji je moj prijatelj. Žao mi je što nije ovdje večeras. Dakle, knjiga je pisana prije nekih, evo, sad već pet godina, pa je onda izašla u engleskoj verziji prije neke tri godine. Mi smo se bavili proučavanjem etničkog i državnog identiteta mladih u Bosni i Hercegovini. Ja ću ispričati nešto o samom istraživanju. Mene nije toliko zanimalo šta identitet, etnički i nacionalni, jeste. Zapravo kao prava poststrukturalistkinja više smatram da danas možemo govoriti o identifikacijama, da ne postoji identitet kao nešto fiksno, jako, određeno. Ali je ovaj naš život u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini prilično zacementirao mnoge stvari pa nastoji da zacementira i neke od ovih. Jedino što mi nemamo jednu nego imamo tri istine.

Mogu vam nešto više reći o istraživanju. Koristili smo metodu ispitivanja na terenu - *survey research* ili, kako mi kažemo, anketa - a ovaj dio koji sam ja vodila bio je više kvalitativni. Mi smo zapravo radili serijal od nekih osam fokus grupa studenata i studentkinja u čitavoj BiH - Banjaluka, Mostar, Sarajevo, Pale, Tuzla - i ispitivali smo ih o svemu, o tome kako promišljaju državu BiH, kako entitete, kako etnicitete, kako jezik itd.

Moram istaći da je knjiga „Jezik i nacionalizam“ Snježane Kordić, za nas koji smo se time bavili, zaista bila knjiga od koje sve počinje. Znači, ona je možda, usudiću se reći, bez imalo laskanja, najhrabrija lingvistkinja koju ja poznajem. Ne znam da li ste imali priliku da je pročitate, knjiga se jako teško može nabaviti, čujem da neke pdf verzije kruže čak i danas, sedam godina kasnije. Knjiga je zaista sjajna. Znači, neke od ključnih stvari ja sam sve vrijeme znala, ne baveći se uopšte srpskohrvatskim jezikom. Ja ću uvijek politički reći da govorim taj jezik, čak i u Banjaluci ili u Sarajevu, i to za mene znači ipak vrstu performiranja jednog drugog identiteta umjesto onog koji nam Dejton nameće. Knjiga, dakle, fiksira i potencira, uz svu

moću naučnu argumentaciju, priču o policentričnosti. Znači, mi danas ne moramo biti eksperti za lingvistiku, dovoljno smo normalni da vidimo da imamo komunikativni kriterijum, da se mi svi razumijemo, da su to verzije jednog jezika ili da je to jedan jezik s više centara itd. Profesorica Vajzović je o tome već nešto rekla.

Mene je zanimao, kada stavim ovaj moj kulturološki šešir, odnos političke ekonomije i ideologije u legitimiziranju nekog jezika. Pogledala sam šta to kažu lingvističke elite na sve tri strane. Već spomenuti profesor Miloš Kovačević tvrdi da to jeste policentričan jezik. Snježana Kordić je, smatra on, u pravu. Međutim, po njemu, taj jezik je srpski. Njime se, naravno, ne služe samo Srbi, je li, to je onaj standardni vukovski jezik koji je u međuvremenu - citiram - "odbacio priljepak *-hrvatski*". I on tvrdi, dakle, da u srpskohrvatskom nikada nije participirao hrvatski jezik, nego da je taj naziv predstavljao samo preimenovani vukovski srpski književni jezik koji su prigrlili Hrvati. Hrvatski lingvisti, poput Babića i ekipe, insistirali su na tome da se hrvatski razlikuje od srpskog po leksici. Mi se moramo podsjetiti da srpskohrvatski jezik isto nije pao s neba, već da je on, kako Snježana Kordić piše, također proizvod određenih društveno-političkih elita u to vrijeme, Vuka Karadžića, Ljudevita Gaja, i da su upravo Hrvati prvi, ili Iliri, koliko znam, bili ti koji su prigrlili taj srpskohrvatski jezik. Pa onda dolazi Novosadski sporazum itd, da ne pričam o tome.

Bosanski lingvisti, opet pozivaju se na onaj čuveni Bosansko-turski rječnik Muhameda Uskufija⁸ iz 1631. godine i Gramatiku bosanskog jezika

⁸ **Muhamed Hevaija Uskufija** (skraćeno: Muhamed Uskufi ili Muhamed Hevaija), (1601.-1651) bosanski alhamijado pjesnik i sastavljač tursko-bosanskog rječnika. Pjesnički pseudonim mu je bio *Hevai* (Zračni).

koju je za vrijeme austrougarske uprave pisao Frane Vuletić⁹. Znači, to su argumenti lingvista. I on će (Kovačević - prim. ur.) reći: "Jeste, jeste, sve je to super, to je policentrično, ali je to naše". Tražiće, upinjaće se na sve moguće načine. Vidite, ja sam ovdje navodila ortografske norme, nešto malo leksike itd, međutim, ono što sam ja vrlo dobro naučila na anglistici, kao anglistkinja, jeste da je sintaksa nešto što je najmanje podložno promjeni, da je, dakle, sintaksa svih ovih jezika zapravo *corpus delicti* da je riječ o jednom jeziku. Jer sintaksa se najteže mijenja a najlakše je promijeniti leksiku.

Mi svi znamo, za čuvenog De Saussurea¹⁰: "oznaka/označeno". Mi sad možemo taj jezik zvati "savremeni južnoslovenski", ili kako već, to je opet dogovor nekih elita.

To nas dovodi do onog ključnog pitanja – šta sad s tim? Vi imate dva ustava koji proskribiraju da se kaže hrvatski, srpski ili bosanski jezik, odnosno jezik hrvatskog, srpskog, bošnjačkog naroda. Naravno, takve vrste politike dovode do segregacije, do "Dvije škole pod jednim krovom", do toga da se sve mora prevoditi. Ali, ipak, kad znam da su lektori kod nas plaćeni marku po stranici, mislim da niko bog zna kako tu ne profitira.

Međutim, meni je vrlo važno drugo pitanje, isto pitanje ekonomije jezika, zapravo, kako ćemo mi promijeniti ime ako nismo promijenili ono što omogućuje to ime, na čemu se ono bazira. Recimo, jedna od kontri tome bi moglo biti pokretanje časopisa koji bi na neki način bio isto jedna vrsta legitimizacije, isto prilika da određene elite učine nešto, da na neki način

⁹ **Frane Vuletić**, profesor Velike gimnazije iz Sarajeva i nepotpisani autor Gramatike bosanskoga jezika za srednje škole objavljene 1890. godine u Sarajevu. Izdavač ovog priručnika bila je Zemaljska vlada BiH.

¹⁰ **Ferdinand de Saussure (1857-1913.)** švicarski je lingvist koji je svojim postavkama utemeljio modernu lingvistiku (**jezikoslovlje**) i dao temelje europskom **strukturalizmu**, lingvističkom pravcu koji se razvio dvadesetih i tridesetih godina **20. stoljeća**.

subvertiraju postojeće odnose moći. Tu se vraćam Althusseru¹¹, vraćam se ideologijama, ideološkim državnim aparatima. Pa, i te kako su univerziteti ti ideološki aparati, i te kako su to mediji, i te kako su to svi oni instrumenti standardnog jezika poput gramatike i pravopisa.

Koliko god mi zagovarali neku priču, ona, naravno, ima svoje posljedice. Možda treba opet promijeniti Dejtonski ustav, možda zaista nešto radikalno treba promijeniti u našem društvu da bismo mi mogli govoriti o ovim promjenama jezika? Jer zamislite vi samo da se ukinu sve katedre za bosanistiku, srbistiku, kroatistiku, montenegrastiku. Kada o tome mislim, čini mi se da tu mislim o nekom velikom prevratu svega, da taj proizvod elite, akademske zajednice, mora da ima podršku moći da se to sprovede. Naravno, tu priču treba pričati. Mislim da goruće pitanje, koje na neki način i „Krokodil“ pozicionira kao organizator ovog skupa, jeste priča o književnosti. Znae, ono kad kažu – zašto je počeo rat u Bosni i Hercegovini? Pa, nisu znali da li je Ćopić srpski ili bosanski pisac. Ili Andrić.

Znači, pitanje književnosti je još uže, čini mi se, vezano za pitanje čiji je to jezik. Bila je i u Beogradu super konferencija pod nazivom: „Ko kome krade jezik?“ Problem u BiH je, naravno, u imenovanju. Mi se uvijek pitamo kako ćemo ga zvati, pa vidimo kako lingvisti tj. lingvističke elite na sve tri strane tvrde da ga treba zvati ovako ili onako. A opet, kad odete kod običnih mladih ljudi kao što smo mi, oni vam kažu: "Pa, znaš, da ja sad to nazovem bosanskim jezikom ili hrvatskim, to bi bila izdaja moga naroda!" Vi imate takve stvari - a to pokazuju i naši rezultati - da je jezik zaista ključan kada je riječ o performiranju etničkog identiteta. I da će zato 97,7% mladih Bošnjaka reći da govore bosanski, 95,6% mladih Srba da govore srpski dok

¹¹ **Louis Pierre Althusser** (1918-1990), francuski marksistički filozof.

će 97,7% Hrvata smatrati da govore hrvatski. Znači, šta to sve znači u društvu danas kad su objavljeni rezultati popisa po kojima mi imamo 89.794 nepismenih, od čega su 77.500 žene?

BOŽENA JELUŠIĆ: Riječ odmah dajem Teofilu Pančiću.

TEOFIL PANČIĆ: Hvala. Da vidimo šta ćemo sad s tom rečju da učinimo.

Dobro veče svima. Ja sam ovde jedini za ovim stolom koji nije ni profesor ni jezikoslovac, ja sam samo prosta radna snaga u jeziku, proleter, jezički proleter koji nema šta da izgubi, osim svojih jezičkih okova, dakle, neko ko se bavi najprostijom mogućom proizvodnjom zvanom pisanje, jelte.

Sada bi možda trebalo da se postavi pitanje – na kojem ja to jeziku pišem? A ja, naravno, pišem na onom jeziku na kojem me ljudi razumeju bez prevoda. A ljudi me razumeju bez prevoda u Srbiji, u Hrvatskoj, u Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori, tačka. Ne postoji više istina o tom pitanju, postoji samo jedna. To je istina - da me u te četiri zemlje ogromna većina ljudi, izvornih govornika tog jezika, razume bez prevođenja, da im nije potreban prevodilac, kao što meni nije potreban prevodilac da bih razumeo njih ni u svakodnevnoj komunikaciji, ni u iščitavanju čak i najsloženijeg mogućeg teksta, bio on teorijski, literarni ili bilo koji drugi. Ako imam problem s razumevanjem nekog teksta, on sigurno nije jezičke naravi, već može jedino biti neke druge.

Dakle, prosto, kao neko ko se jezikom ne bavi u tom akademskom smislu prilično sam ravnodušan prema ovim mилоškovačevićizmima i potpuno mi je svejedno ko je kome uzeo jezik i ko je prvi govorio kojim jezikom i kako se zove ovaj ili onaj entitet ili kolektivitet koji je prvi rekao,

kako beše ona reč, ovo što ste rekli na početku, „sustolnik“ itd. Uistinu mi je potpuno svejedno. Moram priznati da za „sustolnik“ prvi put čujem, ali ću ga, ako mi bude zgodan, prvom sledećom prilikom upotrebiti u nekom mom tekstu, inkorporiraću ga, prisvojiću ga i on će postati sastavni deo mog jezika i mog pisanja, kao što su to postale i tolike druge reči.

Recimo, ja stalno u tekstovima koristim jednu meni prekrasnu makedonsku reč „međutoa“. I nikad ne kažem „međutim“, nego „međutoa“. Kada sam bio u Skoplju, svima je to tamo bilo jako zabavno jer su to doživeli kao neko priznanje njima. A nije, nego naprosto meni ta reč lepo zvuči, ona je melodiozna i ja je vrlo rado koristim, kao što koristim anglicizme, turcizme i bilo šta drugo. Hoću reći – jezik je, naravno, uvek samo i jedino sredstvo komunikacije i sredstvo izražavanja, naravno, u slučaju nas koji se bavimo pisanjem u vidu zanata ili opredeljenja ili čega god hoćete.

Spadam u one takozvane jugo-bastarde. Neće se ovo, naravno, pretvoriti u neku ličnu ispovest, ali opet mislim da jesam to dužan reći. Živeo sam u pet od osam bivših jugoslovenskih republika i pokrajina, govorim većinu njihovih jezika, narečja, idioma itd, naprosto takva mi je biografija, i potpuno mi je smešno da ja sad treba u dvadeset šestoj godini života - naime, toliko sam godina imao kada se SFRJ raspala - da ja sad u dvadeset šestoj godini života treba da izmišljam tobože sebi nekakav novi identitet, pa da kreiram kako ja od sutra više ne govorim tim jezikom kojim sam govorio i pisao do juče, nego da sad tobože govorim nekim drugim, i to još pri tome manjim, užim nego što je bio ovaj do juče, da mi se jezik odjednom sužava. Hajde barem da se širi, pa još i nekako bi čovek to podneo, kao što više volimo da podnosimo promenu našeg imovnog stanja ako ona ide u pravcu debljanja novčanika nego onu u pravcu njegovog mršavljenja. E, pa tako je i s jezikom.

Hoću da kažem – potpuno je neprihvatljivo na svaki mogući način, ako hoćete i politički, ako hoćete i elementarno činjenično, da celinu sitnimo u nešto što ona nije. Pri tome, ja uopšte ni jednoga trenutka - a pretpostavljam da ćemo se još time baviti večeras i sutra - ne želim pristati ni na onu vrstu narativa koji kaže da je sve to potpuno proizvoljno i samo pitanje nečijeg političkoga opredeljenja, ideološkoga stava itd. i da ako ja tvrdim da sva ova područja koja sam spomenuo pre nekoliko minuta govore zajednički policentrični jezik, da je to zbog ne znam koje moje ideologije. Nije.

Vidite, ako ja smatram da smo svi mi ovde, kako da kažem, naši, a naravno da smatram, ja isto tako smatram da su i Slovenci i Makedonci naši, pa ipak nikada neću reći da Slovenci i Makedonci ne govore slovenački i makedonski jezik. Naime, to jesu jezici koji nisu ovaj naš jezik. Oni su bliski, srodni, nesumnjivo južnoslovenski jezici, ali prosečnom govorniku je potreban prevodilac, on ne može da razume glavninu izrečenog na slovenačkom i makedonskom ako ne zna, ako nije učio, ako nije tamo živeo itd, on ne može da čita knjige na tom jeziku, pa ni novine, ne može da gleda filmove na tom jeziku, ili može s veoma, veoma velikim teškoćama u razumevanju, dok ništa od toga nije karakteristika u ovom području. I to je jednostavno elementarna stvar, stvar činjenica.

Nemojte da pristajemo na tu vrstu, kako se to danas popularno kaže, post-činjeničnog relativizma u kojem ćemo sve da zamesimo u jednu melasu i da kažemo – pa sve je to stvar stava, svako ima pravo na mišljenje, neka se svako opredeljuje. Ne možemo se prema tim činjenicama opredeljivati slobodno, kao što ne možemo slobodno da se opredelimo prema činjenici da je danas sreda. Naprosto, danas nije četvrtak i nije utorak. Danas je sreda. Bar u Sarajevu. Koliko ja znam, i u Beogradu je sreda, odatle sam došao pre nekoliko sati, bila je sreda i kada

sam pošao. Dobro, možda nije sredi, možda je srijeda, ali u svakom slučaju, *you know what I mean*.

Dakle, da ne dužim, da prepustim reč Snježani, pa ćemo se kasnije vraćati. Pitanje stvaranja veštačkog nadahnjivanja razlikama kojima se onda pridaju - o čemu su moji prethodnici dosta govorili, ima se tu svašta još za reći - nekakvi atributi kolektivnog, nacionalnog itd, ne služe svakako ničemu dobrom ni za koga od nas. Ona služe samo tome da se reprodukuju oni najgori obrasci koji ljude dele na krajnje primitivan način i iz kojih manipulativno korist izvlače isključivo najgori delovi političkih, intelektualnih, akademskih i medijskih elita, najčešće zapravo paraelita pa i kontra-elita, koji nama de fakto vladaju svih ovih godina. Hvala. Za sada toliko.

BOŽENA JELUŠIĆ: Hvala Teofilu.

S njim smo zapravo počeli i sa gostima, predstavnicima, razumije se, Srbije, Hrvatske i Crne Gore i zaista je zanimljivo ovo da lektorska strana iznosi jednu marku, kako sam čula, a prijevod je deset maraka, to sam u jednom Nenadovom mejlu saznala, tako da ti prevodioci koji vrlo lako prevode s jezika na jezik zarađuju deset puta više nego predstavnici akademske zajednice, koji su dozvolili da budu manipulisani. Naime, dok smo mi u Crnoj Gori prolazili kroz sve te nazive jezika, Crna Gora je došla do 81% zaduženosti, odnosno tzv. GDP-a, i došli smo do trgovinskog deficita od 85%. Sve te naše pare su se polako slile u privatne džepove, a mi smo u međuvremenu učili raznorazne jezike i raznorazne programe.

Isto tako, voljela bih da pomenem, moja kćerka je pohađala Ujedinjeni svjetski koledž u Mostaru. Tamo su učenici Srbi, Hrvati i Bosanci, razumije se, imali dva različita programa, Hrvati ni u snu nisu čitali Crnjanskog niti Andrića, niti Selimovića, Srbi, razumije se, nisu čitali ni Krležu ni

Selimovića. Djeca iz Bosne, razumije se, nisu čitala Crnjanskog, Andrića jesu a jesu i Selimovića. To su programi koji su prosto odabrani, odabran je krug autora. Mislim da su svi zajedno bili na gubitku.

Uostalom, PISA testiranje i rezultati o kojima je Nenad govorio pokazuju da su porazni i obrazovni i ekonomski pokazatelji i to se sve događa u vrijeme kad imamo tzv. krizu čitanja i krizu knjige. Niko ne može očekivati da generacije danas budu pismenije kada imaju računar i kada je pismenost zapravo mnogo teže razvijati. Mi upravo tada pravimo eksperimente i politički manipuliramo jezikom. Kako to izgleda u Crnoj Gori reći će nam Nataša Jovović.

NATAŠA JOVOVIĆ: Dobro veče i od mene.

Interesantno je i čini mi se i te kako očigledno zapažanje koje još u svojoj knjizi „Jezik i nacionalizam“ predstavlja profesorica Kordić kada kaže da svi iole ozbiljniji kritičari jezičke situacije, bilo da su iz Bosne, Crne Gore, Hrvatske, Srbije, uglavnom polaze od istog stava, da se nigdje, sem u njihovoj vlastitoj zemlji, nije pribjeglo tim drastičnijim ili rigoroznijim rešenjima, kada su u pitanju standardizacijski postupci. Međutim, na kraju smo u svim zemljama došli do potpuno istog rezultata, ishoda. Zapravo smo svuda došli do otklona od zajedničke istorije, književnosti i kulture i na kraju otklona od zajedničkog jezika.

Stoga smatram da je možda na samom početku vrlo važno naglasiti da ću se i u svom viđenju jezičke situacije u Crnoj Gori držati svakako te, po mom mišljenju, jedine prihvatljive teorije o postojanju policentričnog srpskohrvatskog jezika koji se, u zavisnosti od određenih društveno-istorijskih i prije svega političkih okolnosti, javlja u nekoj od četiri varijante. Stoga u Crnoj Gori možemo govoriti o crnogorskoj varijanti, a kada koristim termin „crnogorski jezik“, zapravo mislim na službeni jezik koji je u Crnoj

Gori ozvaničen Ustavom 2007. godine, nakon proglašenja nezavisnosti 2006. godine. Pošto se uopšte o jezičkoj situaciji na konferencijama u Podgorici, Beogradu i Splitu čulo dosta, kao i o samim rezultatima, ja ću podsjetiti na neke najvažnije pojedinosti, da bih sutra mogla da o rezultatima tog procesa govorim na konkretnim i praktičnim primjerima iz naših udžbenika i čitanki crnogorskog jezika.

Dakle, nakon proglašenja nezavisne Crne Gore 2006. godine, osniva se 2008. godine na Filozofskom fakultetu Katedra za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti, zahvaljujući u velikoj mjeri i zalaganju lingvistkinje Rajke Glušice¹². Ona je tokom svih ovih godina u svojim brojnim javnim nastupima, u brojnim naučnim radovima više puta isticala da se tom prilikom našla na udaru između dvije vrste ekstremnog nacionalizma – srpskog na jednoj strani, pošto su srpski nacionalisti u Crnoj Gori zapravo opovrgavali mogućnost postojanja crnogorskog jezika, i onih drugih, po njenim riječima bezobzirnijih i opasnijih, ekstremnih crnogorskih nacionalista, koji su zapravo optuživali ovu katedru da propagira velikosrpske ideje, zato što nije bila tako jasna i očita razlika između srpskog i crnogorskog jezika, književnosti, kulture i istorije. Zbog svega toga, katedra u Nikšiću nekolike godine, do zvanične verzije pravopisa, zapravo biva prepoznata kao vrlo slaba ili nedovoljno jaka varijanta tzv. pravog crnogorskog jezika. Zbog toga možda postaje i logično rešenje Ministarstva prosvete što 2009. godine bira verziju koja je bila

¹² **Prof. dr. Rajka (Bigović) Glušica**, redovni je profesor Opšte lingvistike na Filološkom fakultetu Univerziteta Crne Gore. Učestvovala je na prvoj konferenciji projekta "Jezici i nacionalizmi" u Podgorici a kao članica proširene Radne grupe istog projekta aktivno je učestvovala na izradi finalnog teksta Deklaracije o zajedničkom jeziku.

izrazitije crnogorska, čiji autor je bio Adnan Čirgić¹³, a ne bira onu drugu čije autorke su bile Rajka Glušica i Zorica Radulović¹⁴.

Ovdje mi se zaista neodoljivo nameće potreba da podsjetim na jedno Saussureovo poređenje, pošto smo ga već spominjali, koje je tako dobro poznato lingvistima, poređenje jezika i igre šaha. Zapravo, u šahovskoj igri svaki pokret šahovske figure može biti ili beznačajan za sam ishod, krajnji rezultat, ili zapravo može biti presudan. Tako je otprilike i u jeziku. Kada započne neka promjena, mi ne znamo do kakvih će posljedica ona dovesti – da li do nebitnog prekrajanja detalja ili možda do posljedica koje će biti katastrofalne.

Da vidimo ukratko kakve su bile posljedice standardizacije jezika u Crnoj Gori. Naime, crnogorski jezik, prema viđenju Vojislava Nikčevića¹⁵ i drugih tvoraca brojnih teorija, ili kako Rajka Glušica kaže „mitova“, crnogorski jezik je autohton. Autohton jezik u lingvističkom svijetu i u lingvističkoj terminologiji pretpostavlja jezik koji nema srodnika. Dakle, nije utvrđena njegova srodnost ili pripadnost nekoj jezičkoj porodici. Tako poseban i tako autohton, crnogorski jezik je donesen iz prapostojbine u Polabljju i Pomorju današnje istočne Njemačke i nastao je iz izumrlog polapskog, tako da nema veze s južnoslovenskim jezicima i, prema tome, nije srodan niti sličan srpskom jeziku.

¹³ **Adnan Čirgić** (1980.) je crnogorski lingvist, direktor Instituta za crnogorski jezik i književnost te glavni i odgovorni urednik časopisa *Lingua Montenegrina*. Koautor je *Gramatike crnogorskog jezika* (2010.) i dekan Fakulteta za crnogorski jezik u Cetinju.

¹⁴ **Prof. dr. Zorica Radulović**, crnogorska lingvistkinja i redovna profesorka na Filološkom fakultetu Univerziteta Crne Gore u Nikšiću.

¹⁵ **Vojislav P. Nikčević** (1935 —2007) bio je istoričar književnosti i lingvista. Bio je poznati član Dukljanske akademije nauka i umjetnosti i osnivač i predsjednik Društva crnogorsko-hrvatskog prijateljstva.

Utemeljivači ili tvorci ovih ideja bili su Vojislav Nikčević i Radoslav Rotković¹⁶ koji je baš na osnovu knjige „Jezikoslovne studije“ kojima su izvršene ove teorije dobio Trinaestojulsku nagradu 2010. godine. Njihovi nasljednici djelovali su u okviru Instituta za crnogorski jezik i književnost, a danas djeluju u okviru Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju. Dakle, to nije isti fakultet koji sam pomenula na početku svog izlaganja, već, zamislite, u malenoj Crnoj Gori postoji Fakultet za crnogorski jezik, pošto je to poseban i autohton jezik. Dekan tog fakulteta Adnan Ćirgić je još 2007. godine istakao u svom radu „Jezik u Crnoj Gori nije srpski“ da crnogorski jezik "pošедуje" vlastito porijeklo, dakle, porijeklo koje nije isto s porijeklom srpskog jezika.

Dobro ste čuli - *pošeduje*.

U Crnoj Gori uvođenjem novih glasova „š“ i „ž“, imamo insistiranje na jotovanim oblicima koji su iskonski crnogorski, brojnih arhaizama. U pravopisu se to objašnjava na sljedeći način: "Pravopis crnogorskog jezika nije stvar dogovora kao u drugim sredinama". Zbog čega? "Književni i narodni jezik kod Crnogoraca su identični i to je jedinstven slučaj u svijetu", kaže predsjednik Odbora za standardizaciju crnogorskog jezika. Zagovornici drugog modela, crnogorske varijante, na čelu s profesoricom Rajkom Glušicom, smatraju, naravno, da se termini narodni, književni i standardni jezik ne mogu izjednačiti, u kom god značenju da su uzeti i iskorišćeni jer dobro znamo da standardni jezik počiva na eksplicitnoj normi, dakle, planskoj, dok narodni govori predstavljaju prirodne idiome zasnovane na implicitnoj, odnosno spontanoj normi.

¹⁶ **Radoslav Rotković** (1928), akademik, crnogorski historičar, filolog, historičar crnogorske književnosti. Član Dukljanske akademije nauka i umjetnosti, član uredništva i suradnik časopisa *Lingua Montenegrina*.

Na drugoj strani, kodifikatori crnogorskog jezika, rekla sam, uvode nova slova, priznaju normativni status skoro svim produktima jekavskog jotovanja, tako da smo u Crnoj Gori od svakog „sj“ dobili „ś“, od svakog „cj“ i „tj“ smo dobili „ć“, zatim, od svakog „zj“ – „ž“, od svakog „dj“ – „đ“. U prvoj verziji Pravopisa crnogorskoga jezika, dakle, insistira se na određenom pridevskom vidu. Tako smo pored nekih nejotovanih oblika dobili i potpuno neispravne dublete, kao što su: ćelesa – tjelesa, ćeme – tjeme, ćesnoća – tjesnoća, ućeha – utjeha, šćeti – htjeti, ćelivati – cjelivati, ćelina – cjelina, ćelishodnost – cjelishodnost, ćelishodan – cjelishodan, ćenovnik – cjenovnik, ćelokupan – cjelokupan, ćenkati se – cjenkati se, ćelodnevni – cjelodnevni, ćelovečerni – cjelovečerni.

Naravno da crnogorski jezik nastao na ovakvim teorijama, na ovakvim temeljima, idejama i mitovima, već na samom početku nije dobro prihvaćen u Crnoj Gori. Zapravo, i danas, posle sedam godina, vrlo rijetko je prisutan u medijima ili u administraciji. Nije još uvijek prisutan ni u visokoobrazovnim institucijama, ali jeste u školstvu. Dakle, o rezultatima ovog procesa u samom školstvu, na osnovu primjera, kao što rekoh na početku, govoriću sutra.

Stoga se u Crnoj Gori 2014. godine učinio još jedan korak kako bi se javno istakla ona varijanta crnogorskog jezika koja je prihvatljiva vladajućoj jezičkoj politici - otvara se Fakultet za crnogorski jezik na Cetinju, kao jedina institucija u Crnoj Gori koja će doslovno primjenjivati jezička rješenja koja je, sudeći po proteklom vremenu i Crna Gora kao moderna, kao demokratska zemlja, nadam se, odbacila već na samom početku. Toliko. Hvala.

BOŽENA JELUŠIĆ: Hvala Nataši.

Dobra je, dakle, vijest da to sve ne govorimo, uključujući i riječi kao što su „ćelohranitelj“ i „ćestenina“.

Sada dajem riječ Snježani Kordić, na kraju, premda ne na posljednjem mjestu.

SNJEŽANA KORDIĆ: Dobra večer.

Ja ću se odmah nadovezati na ono što je Nataša spomenula kako je uveden naziv crnogorski jezik. Nastala je Katedra za crnogorski jezik i u Ustav je ušao naziv crnogorski jezik. Ja ću reći – to je ogroman problem. To je strašan problem. Pritom je Crna Gora to zadnja napravila. Prije nje je istu stvar napravila Hrvatska. Na primjer, uvela je u Ustav naziv hrvatski jezik, katedru je nazvala Katedra za hrvatski jezik. Srbija je isto to napravila: srpski jezik. U Bosni je naziv promijenjen u bosanski jezik.

Dakle, ta četiri naziva su ogroman problem. Ona su ogroman problem jer se na njima bazira ta priča da su to različiti jezici. Ti nazivi i jesu uvedeni u ustave i uvedeni su u nastavu baš zato da bi sugerirali i da bi se korištenjem njih tvrdilo – to su četiri različita standardna jezika. Onda dobivamo političke manipulacije jezikom, razdvajanje djece u škole po nacionalnoj pripadnosti u ime navodno različitih jezika ili ovo što je navodno prevođenje, izrađuju se tri verzije s engleskog u parlamentu Bosne i Hercegovine ili ovo – traži se zaseban TV-kanal na, kao, hrvatskom jeziku. Dakle, sve te manipulacije počivaju baš na tom uvođenju četiri različita naziva jezika.

Ja sam sad na putu iz Zagreba za Sarajevo bila u Jajcu gdje su se srednjoškolci sami pobunili protiv tog razdvajanja, da ih, nakon što su ih razdvajali u osnovne škole pa ih spojili zajedno u srednju školu, sada ponovo hoće razdvajati u zasebne srednje škole, jer to su različiti jezici.

Ja sam ih pitala u prvoj osnovnoj školi koja je radila po bosanskom planu i programu: "Na kojem jeziku je išla nastava?"

Kažu oni: „Naravno, na bosanskom.“

Ja pitam u drugoj osnovnoj školi koja je radila po hrvatskom planu i programu: „Na kojem jeziku je išla nastava?“

Kažu: „Na hrvatskom jeziku.“

Ja kažem: „A koji jezik ste učili u osnovnoj školi kao strani jezik?“

Kažu oni: „Engleski.“

„Kako znate da je engleski strani jezik?“

Onda su oni rekli kako to znaju a ja sam ih pitala: „Jeste li učili još neki strani jezik u osnovnoj školi, npr. njemački?“

Neki su rekli: „A, da, da, nešto njemački.“

„Kako znate da je njemački strani jezik? Kako znate da je talijanski strani jezik?“ Onda ih pitam: „Vi koji ste, je l', išli u bosansku školu, jer je bosanski vaš jezik, jeste li učili hrvatski kao strani jezik?“

Kažu: „Ne.“

Pitam ove koji su išli u hrvatsku osnovnu školu: „Jeste li učili vi tamo bosanski kao strani jezik?“

Kažu oni: „Ne.“

Ja im na to kažem: „Pazi malo ovo... I onda vas spoje u srednju školu a niste nikad učili onaj drugi jezik a to onda znači da ste vi međusobno komunicirali na engleskom jeziku. Jer to je jedini strani jezik koji ste učili. Djeca što govore hrvatski ne znaju očito ništa o bosanskom niti obratno jer engleski je jedini strani jezik a razdvojeni ste u zasebne osnovne jer su hrvatski i bosanski strani jezici.“

„Ne“, kažu mi, „od starta smo mi sve, ono, normalno.“ Čak dodaju: „Prije toga su se neki od nas mrzjeli jer, ono, bili smo u osnovnim školama razdvojeni, ne znaš onog druga a čuješ ono što se govori u kući, što se

govori u školi, što političari govore u medijima pa ga ne voliš a odjednom ste u istom razredu i počnete pričati, jao, zgodne cure, vidi isti problemi, jao, isti grozan nastavnik, isto ovo, isto ono.“

Dakle, odjednom su svi oni prijatelji i više ne daju da ih razdvajaju. A sve to se radi zbog toga što su uvedena četiri različita naziva za jezik.

Što je rješenje u ovoj situaciji? Kako izići iz nje? Jer segregacija učenika nije prisutna samo u Bosni i Hercegovini, imate to i u Hrvatskoj, u Vukovaru i na drugim mjestima, i u Srbiji, na Sandžaku. Dakle, tri države sprovode segregaciju učenika. Jedan američki lingvist kaže: "To je, u stvari, jezični aparthejd". Dakle, to je strašno. Evo, i ovi mladi ljudi su sami rekli: "Nismo se voljeli, baš se nismo voljeli". Dakle, to definitivno povećava međunacionalnu netrpeljivost a s tim ciljem se to i radi, da bi odrastali sigurni birači današnjim političarima koji su svoju političku karijeru i napravili na tom uzgajanju međunacionalne netrpeljivosti pa samo nastavljaju s tom praksom.

Dakle, kako sad izići iz ovoga kruga? Neki ovdje su već rekli: „Ime jezika je problem“. Čak će neki i reći: „Je, je, jedan je, ali kako ga zvati? Moj je onda pa pod mojim imenom treba da ide. Znači pristajem, ali samo ako ide pod mojim imenom...“ Onda ovaj drugi kaže: „A, ne, ne, ja hoću da ide pod mojim imenom“. Dakle, opet se vrtimo u krug i ime jezika je očito veliki problem. Što napraviti? Dakle, moj prijedlog sam iznela i srednjoškolcima u Jajcu a oni su rekli: „Može, aj'mo!“ I neki roditelji su rekli: „Može, aj'mo!“ I neki nastavnici su rekli: „Može, aj'mo!“

Evo sad što je moj prijedlog. Dakle, moj prijedlog je da se u sve četiri države naziv predmeta materinskog jezika preimenuje u nižim razredima u "nastavni jezik" a u višim razredima osnovne škole "jezik i književnost". Dakle, da se nigdje ni u jedno od sve četiri države, ne koristi "srpski jezik", "hrvatski jezik", "bosanski jezik", "crnogorski jezik" kao naziv predmeta u

školama, nigdje, nego da sve četiri pređu na ovaj neutralni naziv – "jezik i književnost", odnosno u nižim razredima – "nastavni jezik". Odmah moram reći da to rješenje nije nešto novo, to je primjenjivano u svijetu u drugim sredinama u doba nacionalizma, kada je vladala velika netrpeljivost prema drugom narodu, što se onda bilo prelilo i u imenovanje zajedničkog jezika. Na primjer, Austrijanci. Nakon Drugog svjetskog rata vladala je velika netrpeljivost prema Njemcima i oni su predmet materinskog jezika u školama preimenovali u "nastavni jezik". Sedam godina se u školama to zvalo "nastavni jezik" i na svjedodžbama iz onog vremena je pisalo „nastavni jezik“. U toku tih sedam godina netrpeljivost se postepeno smanjila i postalo je ponovo moguće u imenu vlastitog jezika vidjeti naziv onog drugog naroda.

Dakle, ovo bi bilo neko privremeno rješenje, dok se naši lingvisti, naši profesori materinskog jezika ne dogovore, dok se ne usaglase oko zajedničkog naziva za naš zajednički jezik. Ali, odmah bi se mogle vidjeti praktične koristi od toga jer bi nestalo temelja za ovu segregaciju djece, nestalo bi temelja za ovo navodno prevođenje, nestalo bi temelja za potražnju zasebnog TV-kanala na tom, kao, hrvatskom jeziku i ostalo. Znači, onda bi te promjene bile moguće, bilo bi manje netrpeljivosti, predrasuda i mržnje u društvu a političarima bi iz ruku bilo izbačeno jedno sredstvo za proizvođenje konflikata koje sada zaista obilato koriste. Vidjeli smo i u Republici Srpskoj i na drugim mjestima, samo se uzme ta tema, hop, i imamo konflikte, imamo ponovo pojačani nacionalizam i sve drugo. Neko će reći: „Jao, ovo nije moguće, ovo je nerealan prijedlog, prema tome, nećemo. Šta bismo sad s tim?“

To, naravno, jeste nerealan prijedlog ako ga iznese samo jedna osoba i na tom stane. Ali ako se njemu pridruže srednjoškolci, ako se pridruže roditelji, ako se pridruže nastavnici, dakle, ako što više ljudi u javnosti

iznosi taj prijedlog, onda će to morati da dođe do ušiju političara ili političarki koji sjede i u parlamentu itd. pa onda možda neko od političara zaključi: „Hm, gledaj, ima tu jedna grupa ljudi i možemo njih dobiti kao potencijalne glasače ako to uvrstimo u program naše stranke ili ako barem iziđemo s tim prijedlogom“. Znači, evo, to bi bio moj apel, da se pokuša krenuti s takvim jednim rješenjem jer, čini mi se, uopće nema drugog izlaza, niti druge mogućnosti. Kraj.

BOŽENA JELUŠIĆ: Hvala Snježani. Mislim da ona ovdje za stolom uglavnom ima istomišljenike, a ja držim, i drugdje.

Sada nam je ostalo još, na primjer, dvadesetak minuta, možda dovoljno za jedan kratak krug, ali sad po tri minuta, da svi govornici imaju prostora da nešto kažu. Onda bismo na kraju, ako ste saglasni, proglasili pauzu od petnaest minuta da bismo dozvolili da i novinari, ako nešto moraju da završe, to i završe i da se opet okupimo za razgovor s vama koji ste u stvari najvažnije ličnosti večeras, dakle s publikom.

HANKA VAJZOVIĆ: Za ovakve teme uvijek je malo vremena.

Zapravo sam se sada, pošto je ono prvo što sam rekla bilo nešto uvodno, općenito, htjela vratiti identitetima. Svašta bih replicirala, dodala, nakon onog što su kolege kazale sve je dokazano pa i ono što sam iznijela u glavnim crtama. Ko trpi čitavu ovu situaciju? Kolega Veličković je potvrdio na primjerima da trpi sam jezik, da trpi poruka, da trpi komunikacija.

Vidjeli smo ovdje šta je s crnogorskim. Te 2001. na spomenutom skupu „Jezik i demokratizacija“ bilo je priče - i Miloš Kovačević i Brborić¹⁷ govorili su o istim temama - o jednom ili tri jezika a crnogorski se nije

¹⁷ Prof. dr Veljko Brborić, šef katedre za srpski jezik Filozofskog fakulteta u Beogradu.

uopće spominjao. Standardnojezički izrazi stradali su više nego varijante Glatko se u Srbiji otišlo na srpski, u Hrvatskoj, naravno, identitet koji više ne čini jezik sredine nego jezik etnonacionalne skupine napravio je dodatni haos. Svi Hrvati u hrvatski, svi Bošnjaci u bosanski, nema veze više lingvistička istina, jer ne moramo biti stručnjaci. Možemo detektovati da se jezik Bošnjaka u Sandžaku ili onih koji žive u Zagrebu, koji su u Hrvatskoj, sigurno se puno više razlikuje naspram jezika Bošnjaka u Bosni i Hercegovini negoli što možemo detektovati diferencijalne crte između jezika Bošnjaka, Srba i Hrvata koji žive u Bosni. Tako da se naprosto u tom pogledu gube identiteti koji su glavni cilj lidera koji su na čelu tih etničkih zajednica. Prirodna zakonitost tu kviri račune. Postoji interferencija. Čim je komunikacija življa, razlike se tope. Naprosto, mi ne možemo ostati u okvirima zadatoga, čim ostvarujemo komunikaciju.

Uvijek se isticalo bogatstvo bosanskog, da me pogrešno ne shvatite. Isidora Sekulić i mnogi drugi još u ona vremena govorili su o bogatstvu bosanskog jezika. Bogatstvo je bilo u primanju. Mi smo primali i iskorištavali relativnost sinonimije, u smislu diferencijacije značenja. Da preciziram, pa meni je normalno da mi „sat“, koji je turcizam, inače, traje šezdeset minuta, a čas mi je, bogami, četrdeset pet minuta. Mi smo to u Bosni i Hercegovini iskorištavali.

Gdje su identiteti i šta se uopće dešava? To su komične situacije. Prije koju godinu je planulo u medijima – adaptacija administrativnog teksta. Ispalo je da je čovjek, kako bi sebi pomogao, napravio program za prevođenje. Ima jedno pedeset riječi koje će uvijek biti podložne promeni, vrlo malo je ovih što su komunikativne vrijednosti, koje predstavljaju komunikativnu funkciju jezika, većina je uglavnom ono što je simboličko.

Naravno, dobio je rezultat da je ime jednog ministra u "Ze-Do" kantonu¹⁸, Josipa Martića, "adaptirano" u Ožujakić, a neki dan sam čula da su i Majkićku 'prebacili' u Svibanjkićku.

U mojoj knjizi iz 2008. „Jezik i nacionalni identiteti“ više sam se bavila identitetima. Šta je s tim identitetima? Njih nema, oni se tope, a u stvari smo dobijali jezike samo grubom podjelom onog jezičkog bogatstva koje smo imali na stolu. Pa su nastajali razlikovni rječnici, ovo je tvoje, ovo je moje, ovo tebi, ovo meni, a onda je ostalo da baš i ne ide tako. Hajde, nećemo „sustolnika“, ali ako kažemo „žurno“ mora biti „žurna sjednica“, nema hitnih sjednica, žurna, ali onda imamo „hitnu pomoć“. Ako kažemo samo „tlak“, onda imamo „politički pritisak“, nije „politički tlak“. I tako jedan čitav niz primjera. I šta su identiteti? Malo „telj“, malo „lac“, kome šta treba, a onda opet, jezik se sam pobuni, nema „slušalica“ ovdje, imaju „slušateljke“, evo ga opet „telj“, džaba ti je što se buniš, onda „pokrovitelj“, nije „pokrovilac“ itd.

Ja sam Bošnjakinja, moj jezik je, eto, u toj raspodjeli bosanski, ostali ostaju potpuno bez jezika, to je tek diskriminacija. Ali ja sam poslanica tamo, jer je neko u bosanskom shvatio da treba to biti bosanski. Pa tamo sjede Bošnjaci iz SDA. Kako im nije nekad zasmjetalo, kad bismo i semantički gledali, da budu "poslanici"? Barem Muslimanima ne bi trebalo da oni budu "poslanici", sjede u zastupničkom domu, a "poslanica" ima posve drugo značenje, ko što bi bile i "slušalice". Dakle, puno je tih problema.

Zanimljiv je primjer u toj raspodjeli onoga šta se radi u lektorskoj službi. Ja sam negdje, pregledajući službene glasnike, pravila komparativnu analizu pravila prevođenja na tri jezika. I vi tu nalazite,

¹⁸ Zeničko-dobojski kanton - prim. ur.

povodom nekog zakona, nečega, nekakve legislative, termine "sprovedba" u hrvatskoj verziji i "provođenje" u srpskoj dok u bosanskoj verziji nailazite na onu krasnu i autohtonu bosansku riječ - "implementacija". I to je da čovjek vrisne. Da ne kažem koliko time bude ugrožena poruka, a to je ono o čemu je kolega Veličković govorio navodeći primjere iz udžbenika, da ne znaš šta je ko rekao jer, zaboga, sada je ipak važnije ostvariti identitet. Eto, to su neka usputna zapažanja i mojih drugih pet minuta je proteklo u tri.

BOŽENA JELUŠIĆ: Kod nas u Crnoj Gori kada neko dosta jede, kaže se: "Nisam ti brojala, ali si četiri pojela." E mi nismo brojali, ali bilo je jedno sedam.

Ja bih voljela da se sad uključi ko god želi, da ja ne pitam, ali imam jedno pitanje, ako neko poželi da na njega odgovori. Da li ima ičega što može biti korisno nakon političkih manipulacija jezikom? Nekako se nadovezujem na činjenicu da će Teofil, ako mu se nekako uklopi, sigurno iskoristiti termin „sustolnik“. Dakle, ima li koristi od ove rašomonijade koju smo dobili na sve četiri strane?

TEOFIL PANČIĆ: Dobro. Pošto je ovo pitanje meni upućeno, hajde recimo da tu koristi ima, ali partikularne. Ima za one koji na tome profitiraju, je li. Recimo, na primer, korist je svakako imao onaj čovek koji je dobio posao tamo negde ranih dvehiljaditih. Sećam se dan-danas svog šoka kada sam otvorio Novosadski dnevnik i ugledao oglas, kaže: "Okružni sud u Novom Sadu raspisuje konkurs za radno mesto sudskog tumača za hrvatski jezik." Mislim, to je jedan od tih trenutaka. Neko se zaposlio, neko je počeo da dobija platu, nekome je tekao radni staž jer je, molim te, on sudski tumač za hrvatski jezik. Dakle, njima je možda pripala neka partikularna korist, a svima drugima samo šteta.

Naime, da ja budem malo u duhu onoga što je Snježana rekla. Ona je uputila nama jednu inicijativu, s kojom se ja u potpunosti slažem, pa da nastavim u istom duhu i predložim da uputimo inicijativu. Ja sam svojevremeno napisao jedan tekst koji se zove nešto u stilu, možda sad neću tačno da se setim, ali otprilike: „Ukinimo manjinska prava“. Dakle, ja se zalažem za inicijativu da ukinemo tzv. manjinska prava unutar srpsko-hrvatsko-bošnjačko-crnogorske jezičke zajednice jer je to od samog početka jedan veliki politikantski cirkus i ništa drugo.

Naime, elementarna je stvar, da biste bili manjina u nečemu, morate se relevantno razlikovati od većine. Na primer, ako ste rasna manjina, to znači da se po rasi, što je nešto što je prilično vidljivo, dosta razlikujete od onoga što je većina u brojčanom smislu ili u smislu društvene moći u jednoj određenoj državi i društvu. Ako se razlikujete po seksualnom opredeljenju ili po nečemu desetom, to se mora na neki praktični način videti i znati, mora biti proverljivo i dokazivo. U slučaju ovih naših jezičkih paramanijina nikakve relevantne i supstancijalne i konstitucionalne razlike nema.

Prema tome - tu se, naravno, u potpunosti slažem sa Snježanom - dok god insistiramo na tome da iz puke činjenice da se vi na nekoj određenoj teritoriji etnički izjašnjavate kao neko ko je u brojčano manjinskom odnosu, da iz nje automatski proizlazi to da vi imate pravo na svoj jezik, obrazovanje, medije itd. na svom jeziku, iako je taj vaš jezik zapravo onaj isti jezik kojim već govori i piše većina, onda to nužno vodi aparthejdu, to ne može voditi nigde drugde. To nije samo element kojim većine tlače manjine, nego je to i element kojim se unutar manjina sprovodi jedna vrsta etno-biznisa.

Vi imate etno-biznismene Srba u Hrvatskoj. Imate etno-biznismene Hrvata u Srbiji. Imate etno-biznis unutar bosanskohercegovačkog društva,

i to je malo specifično, ali vrlo dobro znate o čemu govorim i u tom slučaju. Takođe i u slučaju crnogorskog društva. Dakle, imate ljude koji su, postoji taj izraz, identitetlije, koji zapravo žive na toj hipertrofiji identiteta, pa sad imate hrvatske nacionaliste koji će tvrditi da je hrvatski jezik zaseban, ali onda ćete imati srpske nacionaliste u Hrvatskoj koji će tvrditi da je jezik Srba u Hrvatskoj zaseban u odnosu na jezik etničkih Hrvata. Naime, nije, nije, ni u Srbiji a ni bilo gde.

Daću vam primer iz Srbije, jedan od mojih dražih. Ja sam Vojvođanin pa me to nekako najviše dotiče. Znaite, kad dođete na autobusku stanicu u Subotici, imate natpis, tzv. trojezični natpis, na kom piše „autobuska stanica“ na ćirilici, pa onda ispod piše „autobusni kolodvor“ na latinici i na kraju „*autóbusz állomás*“ na mađarskom. S „alomašom“ nemam nikakvih problema, tu je stvar potpuno jasna, ali šta je karakteristično za ova dva druga primera, s „autobuskom stanicom“ na ćirilici i „autobusnim kolodvorom“ na latinici? Ja vam tvrdim da Subotičani u ogromnoj većini, ovi, da kažem, južnoslovenski Subotičani, Mađare sada ostavljam po strani, da ti ljudi ne koriste aktivno ćirilicu i da ujedno nikada ne koriste reč „kolodvor“. Dakle, vi njih gađate ili ćirilicom ili kolodvorom, znači, upravo stvarima koje oni ne koriste. Šta koristi prosečan Subotičan? Šta bi on, naime, uradio? On bi napisao „autobuska stanica“, ali na latinici. E, to ne može, to jedino ne može. Sve drugo može, ali to ne može. Jer, naime, latinica je hrvatska, a ako je hrvatska mora da piše „kolodvor“, a ovo drugo je srpsko, „stanica“ je srpska, a ako je srpsko onda mora da bude napisano ćirilicom. Dakle, identitet siluje pojedinca. Identitet siluje stvarnost, on siluje život, siluje elementarne stvari i on se pretvara u jednu vrstu fikcije.

A kako se zapravo ta vrsta konstrukcije identiteta pretvara u fikciju? Ima jedna knjiga, verujem da je svi manje-više za ovim stolom poznaju, a

sigurno najbolje Snježana, potpisuje je profesor Brodnjak¹⁹ a zove se „Razlikovni rječnik hrvatskog i srpskoga jezika“. Ja vam moram reći da je moja biblioteka poprilično glomazna, da se ne hvalim, ima par hiljada knjiga. Verujte mi da mi je to jedna od najdražih knjiga. Ona je objavljena u Zagrebu 1992. godine a ja sam, nažalost, u to vreme bio objektivno sprečen da dođem do nje. Došao sam do te knjige desetak godina kasnije, kupio sam je na jednom sajmu „Interliber“ u Zagrebu nakon što sam godinama slušao o toj knjizi. Ali ne može to da se prepriča, to treba da se vidi. Naime, tek kada sam video sadržaj te knjige, ja sam bio istinski fasciniran i ja tvrdim da je to najznačajnija knjiga koja se pojavila u Hrvatskoj u poslednjih dvadeset pet godina, ali ako budemo precizni oko toga šta je ona po žanru, valja naglasiti da ona nije rečnik, ona je roman. To je delo književne fikcije, vrhunsko delo. Zna li šta je za to „Hazarski rečnik“ Milorada Pavića? Obična budalaština. Ovo je apsolutno vrhunski.

Naime, šta? Prosečan narativ, kada govori o hrvatskom nacionalizmu, narativ drugog nacionalizma, npr. srpskog, uglavnom se vrti oko toga kako ti Hrvati izmišljaju hrvatske reči, „zrakomlate“, ne bi li se tako razlikovali od Srba. Brodnjak je uradio obrnuto. On nije izmišljao hrvatske reči, on je izmišljao srpske reči. Ja sam čitao njegov „Razlikovni rečnik“ i ja sam sve na hrvatskom razumeo, na srpskom nisam razumeo ništa. To ne postoji, ljudi, ni kao regionalno, ništa, to je potpuno izmišljeno u 98% slučajeva. Dakle, čovek je stvorio vrhunsko delo, ali ne lingvističko, on je stvorio vrhunsko prozno delo i ako budem nekad glasao u nekoj anketi za najbolji roman objavljen u Hrvatskoj u poslednjih dvadeset pet godina, moj glas ide Brodnjaku. Hvala vam.

¹⁹ **Vladimir Brodnjak** (1922. - 1992.), bio je hrvatski lingvist, novinar, leksikograf i prevoditelj.

SNJEŽANA KORDIĆ: Ja ću reći da je nezgodna stvar kad profesori lingvistike koriste ove nazive "bosanski jezik" ili "hrvatski jezik" ili "crnogorski jezik" ili "srpski jezik", jer oni time s autoritetom profesora lingvistike kažu da su sve to zasebni jezici. A to nije spojivo s tvrdnjom da je ovo jedan jezik. Ako kažemo "jedan jezik", onda ne možemo u sljedećoj rečenici reći – "naši jezici", "ti jezici" i ostalo. Znači, bilo bi divno kada bi naši profesori lingvistike pokušali biti nekako dosledniji u vezi s time ili da barem pokušaju ne nazivati jezik nikako ako već nisu u stanju znanstvenije pristupiti tom pitanju. Ja sam, recimo, u mogućnosti održati čitavo lingvističko predavanje od dva sata i da nijednom ne imenujem jezik ako to ne želim. Mislim, postoji sto mogućnosti da se kaže – "ovaj jezik", "naš jezik", "zajednički jezik", "taj jezik" itd.

Naravno da postoje razlike u govornom jeziku. Pomoću tih razlika mi prepoznajemo odakle dolazi govornik. Neko će reći: "Pa, okej, postoje razlike, prepoznajemo ih, znači, to su različiti jezici." A ja pitam ove srednjoškolce u Jajcu: „Je l' vi možda prepoznajete kad neko ne dolazi iz Jajca? Je l' prepoznajete po jeziku i po tim razlikama da li, recimo, dolazi iz Sarajeva?“

„Da, naravno, i te kako.“

„Je l' prepoznajete da neko, po razlikama u jeziku, ne dolazi iz Jajca nego dolazi iz Tuzle?“

Kažu: „Da, prepoznajemo.“

"Vidite, a to svejedno nisu različiti jezici!"

Znači, uvijek se vraćamo na ono da je pravi kriterij za prepoznavanje toga da li se radi o zajedničkom jeziku ili o različitim jezicima jednostavan. Ako komunikacija teče glatko radi se o zajedničkom jeziku. Znači, između onih iz Sarajeva i Jajca komunikacija teče glatko iako oni mogu da

prepoznaju odakle je tko. Između nas komunikacija teče glatko iako prepoznamo da li neko dolazi iz Bosne ili iz Hrvatske, iz Srbije ili iz Crne Gore. Ali s obzirom da ona teče, to jeste jedan jezik. A ako već jeste jedan jezik, onda nemojmo koristiti četiri različita naziva i nemojmo govoriti – "ti jezici", "naši jezici" itd, jer je to množina.

HANKA VAJZOVIĆ: Snježana govori o vrlo važnim pitanjima, nudi prijedloge. Mi smo prije ovoga imali vrlo živu komunikaciju putem mejla i Snježana me gotovo naružila a ja sam u stvari samo citirala iz naših ustava. Prvo, odlično je ovo što govori Snježana, ja sve to prihvatam i podržavam, ali mi imamo situaciju kakva jeste, a to znači da problem nije samo u obrazovanju. Haj'mo ga riješit – nastavni predmet, neka se tako zove. Šta ćemo dalje? Moramo taj jezik nekako nazvati. U ustavu je bila zamka, kao što je puno zamki bilo u našem ustavu koji u stvari i nije ustav nego sporazum, aneks i šta ja znam šta već nije osim to, a čak i to deskriptivno. Govorite li jezikom britanskog naroda, francuskog naroda? Da nam se to podmetne.

Što se identiteta tiče, etnonacionalne vođe traže identitet. Dakle, insistira se na identitetu. Nisi dobar ako nemaš identitet, a on se topi sam od sebe. Tu onda, naravno, nastaje problem apropo ovih identiteta. Znae, mi ćemo se nasmrt posvađati je li „kruh“ ili je „hljeb“, a svi se „uhljebe“ ili cijeli dan, dok su se drugi uhljebili, „nisu krušne mrve okusili“.

Trebali bismo na Snježaninom prijedlogu istrajati. Možda o njemu i sutra raspravljati pa da se možda nešto poruči s ove naše konferencije kao dobro rješenje. Ali opet, šta je moguće? Ja podržavam sve što je moguće ako je moguće.

(Pauza.)

(...)

NENAD VELIČKOVIĆ: Na vaše pitanje, zašto smo mi u prednosti ovdje, za razliku od drugih, odgovoriću da smo u prednosti baš zato što imamo jedan jezik iako se pravimo da su četiri pa iz ta četiri jezika izvodimo četiri kulture, četiri tradicije, četiri identiteta itd. To baš nije nešto što se dešava unutar jedne države na mnogo mjesta u svijetu. Ja ne znam gdje još, ali ostavljam priliku da nisam baš upućen u te stvari. Ali, činjenica je da mi imamo privilegiju da se, praktično iz prvog reda, na izvoru, time bavimo.

Jedna moja prijateljica, ljekarka, ona je putovala dosta po svijetu, bavi se jetrom i držala je predavanja o hepatitisu C koji se dobije transfuzijom, jer smo mi u ratu ljudima davali neprovjerenu krv i to je potpuno endemski oblik hepatitisa C. Naravno da bismo svi mi voljeli da se to nije desilo i da ona na tome nije gradila dio svoje međunarodne karijere. Ali kad se već to desilo, dužnost je naučnika, svakoga ko je to i ko se takvim smatra, da onda te stvari predstavi javnosti na analitičan, dokumentovan, objektivan, logički i tačan način. I time je njegov posao, ja mislim, što se nauke tiče, gotov.

Sada bih nešto Snježani rekao. Mi smo već u Jajcu prije par dana otvorili tu priču. Ja sam imao primjedbu na ovo što je ona predložila. Pa pošto su me već krenuli primjeri analogije iz medicine, evo još jednoga. Zamislite, dakle, da imate jedan lijek, vitamin koji se daje djeci. U Bosni se on zove srbitamin, hrvitamin i bosnitamin. Snježana je uzela i analizirala sastave tih lijekova i rekla – to je isti sastav, dakle, radi se o istom lijeku. Već desetak godina mi, bez obzira na ime, pokazujemo da je taj lijek štetan, da će djeca koja taj vitamin uzimaju neko vrijeme početi da mucaju, imaće paranoje itd. Ne treba taj lijek preimenovati već ga treba prestati uzimati. Nije rješenje da mi sad kažemo: „Taj se lijek ne zove nikako“ a da ga

nastavimo davati djeci. Dakle, ne može se odvojiti pitanje imena jezika u obrazovanju s obrazovnim sadržajima. Ime jezika je pokriće za sadržaj. Sadržaji su ti koji truju djecu, a ne ime jezika.

Zato je važno da krenemo od toga – jedan jezik, a da naredni korak bude – jedan sadržaj. Kako i šta, o tome zaista mogu pričat mnogo. Mnogo smo na tome radili, uradili smo alternativne prijedloge i oni nisu savršeni. Mi smo praktično oštećeni jer javnost to ignoriše. Čak i oni koji su na suprotnoj strani. Akademska zajednica o kojoj sam govorio nikada otvoreno o tome ništa nije rekla, a mogla je reći nešto pametno i mogla je svojim primjedbama učiniti da sljedeći korak i sljedeća verzija te alternative bude bolja. Mislim da je to dosta važno za ovaj koncept.

Zadnja stvar, kada Snježana kaže – „haj'mo mi to promijeniti“ ili kad ja kažem – „haj'mo mi to promijeniti“, u redu. Ali ko će to promijeniti? Imamo tri stranke u Bosni i Hercegovini, odnosno razne varijacije, ali zapravo te tri nacionalne ideje koje su osvojile sve resurse i sve državne aparate unutar svoje podjele i oni donose odluke. Mi smo imali jednu alternativu, recimo. Mislim na SDP. Ja sam dugo bio naivno uvjeren da to jeste alternativa. To je najveće razočaranje u politici, SDP. Kada su oni prije šest godina osvojili vlast, od šest ministarstava obrazovanja, u dijelu gdje su Bošnjaci većina ili dijele prostor sa Hrvatima, oni su uzeli četiri i postavili su svog čovjeka da bude federalni ministar obrazovanja. Njegove odluke i potezi bili su štetniji za obrazovanje nego odluke i potezi bilo koje nacionalističke vlasti koja je prije toga imala obrazovanje u svojim rukama.

Dakle, ne vidim koja je to snaga danas, ne vidim koja je to politička opcija, ne vidim koje je političko mjesto gdje se može pojaviti neko i reći ovo što je Snježana kao naučnica rekla, da je sve to u stvari jedan jezik. Evo, mi smo pokazali da je to sve štetno, pokazali smo da udžbenici ne valjaju, ponudili smo koncept. Recimo, za mene jedna od ključnih stvari za

kvalitet udžbenika jeste da u njemu nema indoktrinacije. Kada je ima, to uopšte nije teško ustanoviti i kad je nema mi kažemo da je to okej udžbenik. Ali, ko će to provesti, kad se mi unutar akademske zajednice ne bavimo na taj način indoktrinacijom, ne bavimo se kritikama ideologija, ne bavimo se jer smo mi duboko u tome. I u Banjaluci i u Sarajevu i u Mostaru i u Beogradu i u Zagrebu, sve su nam priče iste.

Još jednu stvar želim da kažem i možda se ne moram javljati do kraja nikako. Ovo što je Danijela rekla i na šta je Snježana takođe ukazala, to je jedna stvar koja se zapažala, da tako kažem, u akademskoj zajednici. Taj relativizam koji je potpuno neprihvatljiv koncept u nauci, da vi imate više istina, vi možete samo reći da nešto ne znate ili da nešto niste do kraja istražili, ustanovili, ali za ono što jeste – vi ste odgovorni da kažete da to tako jeste.

Moje prvo pitanje, kad mi neko iz naučne zajednice kaže da „ima više istina“, ja odgovorim: „Šta, jedna je istina da je u Srebrenici ubijeno 8.300 ljudi, a druga je istina da je ubijeno 2.000 i to su dvije iste istine?“ Ili da Aušvica nije bilo ili da Aušvica jeste bilo? To šta se desilo unazad dvadeset pet, pa možda i četrdeset godina, unutar akademske zajednice, da ljudi primaju pristojne plate, da imaju jako puno slobodnog vremena, da mogu da se bave svojim usavršavanjem, da su im dostupni resursi u inostranstvu i ovdje, da zaista utvrđuju neke činjenice, da su oni sve to odbacili od sebe i rekli – ima više istina! Postoji jedna dosta dobra knjiga, Gros i Levi su autori, mislim da se u prijevodu zove „Visoke predrasude“ ili „Precijenjene predrasude“²⁰. Oni su nekad davno rekli da smo sad "na granici između nauke i politike". Mislim da treba biti svjestan te granice. Dakle, kad mi u jednom trenutku uđemo u pitanje kako nešto riješiti, mi smo već u politici.

²⁰ Paul R. Gross and Norman Levitt, "Higher Superstition - The Academic Left and its Quarrels with Science" (1994)

Ja sad više ne govorim kao fakultetski profesor, ja govorim kao političar koji traži političku opciju da se neka istina i neko loše rješenje iz života pokušaju promjeniti. Ne vidim da mi imamo ikoga ko nas sluša ovdje. Akademska zajednica oprala je ruke od nauke, sve je relativno, činjenica nema, političari koriste tu relativističku poziciju da onda sve prikažu kako god oni hoće, mediji, naravno, zamućuju stvari, zbunjuju ljude, prepadaju ih i mi živimo u jednom svijetu u kojem od izbora do izbora, od popisa do popisa, mi dobijamo 97% ljudi koji zapravo odlučuju iz straha, a ne iz znanja. Takvi su odgojeni zato što dvadeset pet godina kroz naše obrazovne sisteme provodimo najrigidniju indoktrinaciju. Koliko znate ljudi unazad dvadeset pet godina na fakultetima koje sam nabrojao da su zaista zasukali ruke i krenuli u to da vide šta oni sami u svojim zajednicama rade i šta se u obrazovanju dešava zahvaljujući njihovom žmirenju ili zahvaljujući njihovoj lagodnoj perspektivi po kojoj ima više istina?

PITANJE IZ PUBLIKE #1: Kako će stranci zvati naš jezik ako ga mi u školi imenujemo kao "Jezik i književnost"?

SNJEŽANA KORDIĆ: Prvo, rekla bih nešto u vezi s ustavima. Kod nas se krivo misli da u ustavu mora pisati odredba "službeni jezik", dakle, da je u ovoj državi nešto službeni jezik i njegov naziv. To ne mora pisati u ustavu, ne. Evo, to ne piše u Ustavu Njemačke. Dakle, Njemačka nema nikakvu odredbu u Ustavu u kojoj bi pisalo – "službeni jezik je njemački jezik". To ne piše u Ustavu SAD, to ne piše u Ustavu Velike Britanije. Kao što vidite, to su zaista moćne države, super im ide na kulturnom planu i ostalo. Znači, kod nas bi bilo najbolje kad u ustavu ne bi pisalo ništa u vezi sa službenim jezikom i njegovim imenovanjem.

Još nešto, jedan njemački lingvist Bernhard Gröschel²¹ analizirao je neke ustave, između ostalih naše nove ustave, i to baš u vezi s jezikom i rekao je, uzimajući nas za primjer, da unošenje odredbe o službenom jeziku i o njegovom imenu u ustav služi za prikrivanje stvarnosti. Eto, to smo mi. Neki još misle da ako neki jezik nije u ustavu to onda znači da taj jezik ne postoji. Da odmah i to demantiram, 98% svih jezika u svijetu nije ni u jednom ustavu, a svejedno postoje.

Sad još nešto, ovo što je Nenad rekao, naravno da treba mijenjati sadržaj udžbenika, jasno, to ide s tim jer doista krinka je taj naziv jezika, da bi svaki nacionalizam mogao u djecu usađivati svoj pogled, svoju skrivenu verziju stvarnosti, svoje nacionalističke sadržaje. Odmah imam i neku ideju kako bi izgledali udžbenici, recimo, koji bi išli pod nazivom „Jezik i književnost“. Dakle, u istom udžbeniku koji bi koristila sva djeca, bez obzira na nacionalnost, bili bi tekstovi bošnjačkih, hrvatskih, srpskih i crnogorskih autora, da djeca, naravno, mogu da vide sve verzije jezika. Djeca slobodno koriste u nastavi koju god verziju jezika ona sama žele i nastavnik ih ne ispravlja pri tome.

PITANJE IZ PUBLIKE #1 (nastavak): Nisam lingvista tako da neću da se miješam u vašu stručnost. Računaću da ste glavni ekspert ovdje, vjerujući vašim kolegama. Međutim, ja sam vas direktno pitao – kako će stranci da zovu taj jezik za koji vi dajete jedan odličan prijedlog? Niste mi dali, recimo, odgovor na pitanje kako se zove taj jezik. Kako ću ja, recimo, da vjerujem sada tom vašem prijedlogu ako mi vi niste dali odgovor?

²¹ Bernhard Gröschel (1939-2009), njemački lingvist, slavist i serbokorantist. U svojem kapitalnom djelu iz 2009. "Srpskohrvatski jezik između lingvistike i politike" (*Das Serbokroatische zwischen Linguistik und Politik*) kritički je prikazao političku diobu srpskohrvatskog jezika.

SNJEŽANA KORDIĆ: Ja sam vam rekla živu istinu. Stranci kasne. Znači, oni su nazivali jezik srpskohrvatski godinama nakon što se on u ovim državama preimenuo u srpski ili hrvatski ili bosanski. Dugo, dugo su ga oni zvali ovako. Još se može naći lingvista u svijetu koji publiciraju s nazivom *serbo-croatian*. Dakle, dosta kasne, vjerujte mi. To jest stvarno tako.

BOŽENA JELUŠIĆ: I neće im biti problem.

SNJEŽANA KORDIĆ: Ne, naravno da neće.

BOŽENA JELUŠIĆ: Ovdje smo imali jedno pitanje.

PITANJE IZ PUBLIKE #2: Zovem se Petar Smajlović, profesor sam germanistike na fakultetu u Sarajevu.

Nadam se da ćete dozvoliti malu kritiku. Ima poteškoća kad neko, na primjer, kaže "u crnogorskom jeziku" ili "u bosanskom jeziku". Da li taj neko tad zaista govori o više jezika ili o jednom jeziku. Znači, trebalo bi, kao što ste vi rekli, kolegice Kordić, ako mi smatramo da je to jedan jezik, a ja smatram da je to jedan jezik, uvijek govoriti u jednini. Naravno, ima tu i polisemije neke, pa se može reći – "u srpskom jeziku se govori ekavica". U tom trenutku ja ne mislim više na taj gramatički sistem jezika, nego mislim na taj regionalni srpski, recimo, dijalekat. Nije ni to problem. Postoji jezik a isto tako postoji i polisemija.

Kolegi Veličkoviću bih se zahvalio na primjerima kako se zatupljuje vlastiti narod. Ovo što ste prikazali, to su odlični primjeri. Međutim, povodom indoktrinacije bih vam skrenuo pažnju da smo mi živjeli, ne ja, ali

možda ni vi toliko dugo, u državi koja je indoktrinirala od početka do kraja. Mislim naravno na Jugoslaviju. Ali ta država je indoktrinirala ljude tako što im je davala znanje da bi im objasnila ciljeve svog postojanja. A sad imamo državu koja indoktrinira ljude obarajući njihovo znanje. Tako ja to vidim. Zato se zatupljujemo. Zato su moguće te knjige, ali ne samo iz bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika.

Međutim, moje pitanje bi trebalo ići u drugom pravcu, odnosno ja smatram da ako nešto kao jezik postoji, onda to mora imati ime. Jer će i dijete koje odrastajući saznaje da postoje njemački, engleski i drugi jezici nekad reći – "pa kako mi govorimo, kako se taj jezik zove?" Mi moramo, dakle, taj jezik imenovati. Evo, ja ga imenujem kao bosanski i dozvoljavam da svako imenuje taj jezik kako želi. Mislim da moramo ići u drugom pravcu, senzibilizirati sve, da prihvate da drugi taj isti jezik zovu onako kako oni žele. Mi moramo ići u demokratizaciju i liberalizaciju korištenja drugih pojmova pred nama, a ne od bježanja od tih pojmova. To bježanje, to je zatvaranje koje opet može izaći na površinu, kao što je nekad bosanski jezik u Bosni i Hercegovini isključen iz službene upotrebe, a uveden je srpskohrvatski. Naravno da je to onda eksplodiralo. Vi ne možete sad nijednom Bošnjaku reći da to sad kao više ne treba. Kako ćemo mi uopće Hrvatima u Hrvatskoj reći – haj'te vi radi onih Bošnjaka zovite to drugačije nego hrvatski jezik? To su nemoguće misije.

Ono što je moguće, to je liberalizacija, prosvjetiteljstvo, objašnjenje ljudima da mi jednostavno ovdje zovemo svoje jezike drugačije i da to svi treba da prihvate. Kad moje kolege u Hrvatskoj i u Srbiji sa mnom pričaju, oni me pitaju: "Kako ti to na bosanskom kažeš?" I ja im odgovorim a onda i njih pitam kako se to isto kaže na srpskom ili na hrvatskom. I to funkcionira. Mi moramo ići u tom pravcu.

BOŽENA JELUŠIĆ: Da li imate konkretno pitanje?

SNJEŽANA KORDIĆ: Je, je, pitanje je bilo, na koje ću ja sada odgovoriti.

PITANJE IZ PUBLIKE #2 (nastavak): Ako ste to razumjeli kao pitanje, meni bi bilo drago da čujem odgovor.

SNJEŽANA KORDIĆ: Vi ste rekli, jednostavno, nemoguće je izbjeći. Treba mi nekad da kažem "u bosanskom jeziku", treba mi nekad da kažem "u srpskom jeziku", ne može drugačije. Naime, može se reći – "u srpskoj normi", "srpska norma", "srpska varijanta". Dakle, može se izbjeći, naravno da se može izbjeći. Isto, rekli ste – jezik se mora nekako zvati, nije moguće drugačije. Evo, navela sam primjer Austrije. Dakle, moguće je drugačije. Punih sedam godina, od 1945. jezik se zvao „jezik nastave“.

Još nešto da vam kažem, nama je ideologija usadila, u stvari, u svijest tu misao, tu laž, da je naziv jezika nešto strašno bitno. Bez toga ode narod, ode država, ode sve. To nije tačno. Lingvisti su istraživali razne jezične zajednice širom svijeta i to kako je svaka jezična zajednica prvotno nazivala svoj jezik. Otkrili su da, u stvari, u većini jezičnih zajednica prvotno uopće nisu imali naziv za taj svoj jezik. Zvali su ga jednostavno „naš jezik“. Dakle, to je ono izvorno stanje. Tek poslije, kroz vrijeme, kad se pripadnici tih zajednica susreću s drugim jezičnim zajednicama ili kad lingvisti stupaju na scenu i počinju proučavati jezike pa im je nepraktičan taj naziv „naš jezik“, onda dolazi do nazivanja jezika. I zanimljivo je da češće drugi daju naziv jezika određenoj zajednici, jer njima je to potrebno. Dok mi osobno, nama to ne treba, nama je normalno reći „naš jezik“.

Još treća stvar koju ste rekli, svatkome svoj jezik. Dakle, vi u principu kažete – svatko ima svoj jezik, znači, rekli ste da ovo jesu četiri različita jezika.

PITANJE IZ PUBLIKE #2 (nastavak): Kao što svako kaže „kruh“ ili „hljeb“ i mi živimo s tim. Nemamo problem što neko kaže „kruh“ ili „hljeb“, bar ja nemam problem. Ja nemam problem da neko kaže da govori hrvatski, srpski, crnogorski jezik. Ja imam problem kad neko napravi crnogorsku gramatiku, iskomplicira svoj pravopis i svoju gramatiku a sve to da bi se više odvojio od ova tri jezika. Ja tad imam problem, kao lingvista imam problem.

SNJEŽANA KORDIĆ: Jasno, ova četiri naziva šire tu iluziju da su to četiri različita jezika. Dakle, četiri različita naziva za jedan jezik. Jednostavno, s tim nije moguće rješenje ove teme.

PITANJE IZ PUBLIKE #2 (nastavak): Ne, ali zato trebamo reći da su to četiri naziva za jednu istu stvar.

SNJEŽANA KORDIĆ: To je točno, to je prvi korak, ali zašto onda ne bismo išli na to da kažemo – "okej, nećemo onda ime, hajmo lijepo proć kroz ovu etapu bez imena". Rekla sam vam da je prirodno stanje baš taj naziv – „naš jezik“.

KOMENTAR IZ PUBLIKE #3: Ja sam s Filozofskog fakulteta, Odsjek za anglistiku. Moram se vratiti na nekoliko stvari. Prvo, spominje se ustav. Za razliku od mnogih drugih ustava, Ustav Bosne i Hercegovine nije dokument koji je usvojila Skupština Bosne i Hercegovine, nego je to jedan tekst koji su

pisali ljudi koji su imali unaprijed planirano ono što će biti ishod tog dugog sastanka koji se zvao Dejton. U tom tekstu, čiji čak ni prijevod nije usvojen u najvišem zakonodavnom tijelu ove zemlje, sve je bilo unaprijed pripremljeno i ni o čemu se nije moglo pregovarati. Pošto se ovdje govori o istini, istinama, ne možemo ulaziti u kategoriju šta jeste, a šta nije istina, postoji činjenica i naš odnos prema toj činjenici. Činjenica jeste da je taj tekst izvorno pisan na engleskom jeziku i da, recimo, u tom tekstu stoji da u Bosni i Hercegovini žive *constituent peoples and others*. *Constituent peoples* ne znači "konstitutivni narodi". To je početak jedne manipulacije koja je ovdje tako uzela korijena, da je sad vrlo teško boriti se protiv nje. Ustavotvorni narodi, a to su svi koji ovdje žive, sveli su se na "konstitutivne narode" koji nisu udružili svoj suverenitet i teritorij da bi napravili državu, nego je proces išao bitno drugačije. Time se ide dalje u proces o čijim današnjim fazama je govorio profesor Veličković.

Da se ne vraćam na razne detalje koji su me bili provocirali na reakciju, predugo bi to trajalo. Poenta je da mi ne možemo živjeti, ovo što je kolega rekao, u bezvazdušnom prostoru u kojem ćemo mi utopijski pričati o tome da moramo imati jezik bez naziva. To jednostavno danas nije moguće. U idealnim okolnostima možda da, ali jezik jednostavno mora imati neki naziv u savremenom svijetu.

Aboridžini u Australiji ni danas nemaju naziv za svoj jezik jer oni jesu u tom smislu primitivna jezička zajednica. Njima, dok nisu došli bjelci, naziv za jezik nije trebao. Oni su posljednji veliki narod koji i dalje živi bez naziva za sopstveni jezik. Nama to danas ovdje više nije relevantno. Ali isto tako ne možemo zanemariti činjenicu da postoje ljudi koji imaju vrlo burnu emotivnu reakciju na pominjanje ili nepominjanje naziva jezika. To su nama relevantne kategorije u svijetu u kojem živimo danas. Naša odgovornost nije da stalno ispitujemo kako smo do ovoga došli. Davno je objašnjeno

kako smo do ovoga došli, svi to znamo. Umrla država, umro jezik, haj'mo dalje, stvari se dešavaju.

U potpunosti se slažem s onim što je izneseno u knjizi profesorice Kordić „Jezik i nacionalizam“. Ali opet, mi moramo ići dalje od toga, vrijeme ne stoji. Djeca svake godine završavaju školu s očajnim knjigama, ne samo jezika i književnosti, nego se kroz druge predmete jezik kasapi i njihov se um kasapi, njihova sposobnost da razmišljaju se kasapi. Na tome treba raditi. Konkretni doprinos tome, po mom skromnom mišljenju, jeste ovo što ste vi, profesore, uradili s kolegama – alternativna čitanka. Jer nije pitanje hoćemo li mi imati čitanku u kojoj neće biti naziva jezika, ali će u njoj biti zastupljeni srpski, hrvatski i bošnjački autori pa ćemo se opet vratiti na pitanje - a ko su to srpski, hrvatski i bošnjački autori? Nego je glavno pitanje kvaliteta tog sadržaja.

Napominjem da ja o jeziku govorim iz ugla prevoditeljice. Ja predajem na Odsjeku za anglistiku, ali predajem prevođenje i radim kao prevoditeljica. Moj doživljaj jezika je ne unutar Bosne i Hercegovine, nego kod svih poslodavaca kod kojih sam radila, a slučajno sam bila prva koja je sjedila u kabini na kojoj je pisalo "bosanski, hrvatski i srpski", pa sam ja bila onaj bosanski prevodilac, jer ja sam opet bosanski prevodilac. Ja moram imati neki naziv s kojim ću se povezati, hoću li se s tim identificirati, to je druga stvar, ali se s nekim moram povezati. Ja govorim onako kako se oko mene govori u Bosni i Hercegovini. Opet ću završiti s nazivom bosanski. Kao što je kolega rekao, ja stvarno s nazivima nemam problem. Opet je pitanje ne naziva, koji je nužnost, ali je pitanje sadržaja puno značajnije. Hvala lijepo.

KOMENTAR IZ PUBLIKE #4 (Enver Kazaz): Kako ćete prepoznati nacionalistu i kako se nacionalist deklarira u javnom prostoru? Na način na

koji imenuje stvari. Onda ćete u govoru jednog nacionaliste, svjesnom ili nesvjesnom, sasvim svejedno, prepoznavati kako on zamišlja određenu referencijalnu podlogu koju imenuje. Dakle, teza je jedna – ukinuti imena jezika. Druga teza glasi – ne mogu bez imena jezika. Te dvije teze su u potpunoj suprotnosti, u opreci. Ne možete se slagati s prvom tezom ako kažete – ne mogu bez imena jezika.

Kad nacionalizam bude sakriven? Kad se pokazuje kao nesvjestan i dobrohotan. Terry Eagleton²² kaže na jednom mjestu: "U Bosni se ubija zbog kasete koja se sluša u kasetofonu auta". Jezik na prostoru bivše Jugoslavije bio je antikolonizatorsko sredstvo kojim su ovi jadni narodići čuvali svoj identitet. To su kulturološke nacije a jezik je bio oslobađajuće sredstvo. Jezik kod nacionalista postaje od čina imenovanja sredstvo mržnje, najprimitivnije rasističke ideologije i nije tačno da je to bosanski, nego je zbog norme koja je prevedena - trebalo bi biti pošten i to reći - *bošnjački* jezik. Šta se hoće tim jezikom? Agresivni, totalitarni, militaristički, arhaični, getoistički tip identiteta. Isti slučaj je sa svima, ista je to situacija.

Šta onda nacionalist radi? Kad se nacionalist susretne s mišljenjem iz skroz druge paradigme, onda se on poziva na uvažavanje razlika i hoće da se pokaže kao liberal. Mogu vam naći milion primjera takvog tipa govora. Kad nacionalist postane liberal, imate posla s osobom koja ne može misliti iz druge paradigme. Pitanje je samo jedno – da li ćete rušiti određenu ideologiju utopijskom konfiguracijom ili ćete je podržavati nominacijom postojećeg referencijalnog okvira koji je fašistoidan? Nema drugog pitanja, nema mogućnosti da to riješite.

²² **Terence Francis Eagleton** (1943), britanski književni kritičar i teoretičar, filozof, pisac i javno angažirani intelektualac.

Da bi se srušila jedna ideološka konfiguracija, nisu vama potrebni politički subjekti, nema šanse, to politički subjekti nikad neće uraditi, zato je SDP bio gori nego SDA, jer je morao dokazivati da su i oni Bošnjaci. Da biste srušili tu ideološku konfiguraciju, vi morate da zasnujete novu utopiju. Ako je jezik bio sredstvo ujedinjenja južnih Slovena, ako je postao sredstvo klanja južnih Slovena, šta u post-koljačkom dobu može biti jezik? To je osnovno pitanje. Ne može biti sredstvo identiteta. Bošnjaci će postojati bez bosanskog, Srbi bez srpskog. Te gluposti kulturoloških fantazmi o nacijama šire primitivci u akademskim zajednicama koji jednu istu priču landraju dva stoljeća, kao da upravo žive pod kolonizatorima. Zato su njihovi jezici, u stvari, noževi pod grlom njihovih učenika.

TEOFIL PANČIĆ: Samo da se na neki način nadovežem na ovo što je rekao profesor Kazaz, i sa čime se slažem. Naime, ovde se pojavila ta neka dosta veštačka opreka između imena i sadržaja. Pa, ime je sadržaj. Dakle, kada vi imenujete jezik na određen način i insistirate na tome da je to imenovanje jezika sastavni deo vašeg identiteta, to je već sadržaj, to je već određena vrsta ideologije.

Pošto se ovde javilo dosta anglista, daću vam jednostavan primer. A šta je to kada, recimo, Amerikanci dodeljuju Oskara britanskom filmu? U kojoj kategoriji Amerikanci dodeljuju Oskara britanskom filmu? Da li ga dodeljuju u kategoriji stranog filma? Ne, oni ga dodeljuju u onoj istoj kategoriji u kojoj ga dodeljuju i filmu američke produkcije, a bosanskom, srpskom, austrijskom, tajlandskom filmu će nagradu dodeliti u kategoriji za strani film. Ali, britanskom filmu, australijskom filmu dodeliće Oskara u onoj istoj kategoriji u kojoj su i oni samo zato što ga tretiraju kao domaći film. A zašto ga tretiraju kao domaći film, iako njegovi tvorci ne drže američke pasoše u svojim džepovima i nisu američki državljani i ne plaćaju

poreze u Americi i tako dalje i tako bliže, možda nikad nisu ni bili u Americi? Zato što je to film koji je snimljen na istom onom jeziku na kojem bi bio snimljen da je snimljen u SAD, a taj jezik se zove, zamislite, engleski.

HANKA VAJZOVIĆ: Imamo tu dva problema praktično, pogotovo kad smo se nekako fokusirali na Bosnu i Hercegovinu a tu je najteža situacija. Jedno je nominacija jezika, drugo je jezična supstanca. Budući da jezik, po svojoj prirodi, treba biti integrativno sredstvo jedne zajednice, mislim da je veoma važno insistirati na tome nasuprot dvije ili tri istine koje nam se nude. A ne moraš biti lingvist da znaš kako imamo jedan jezik. Evo, dovoljan kriterij je neometana komunikacija. Ako imamo identitete, to su identiteti jezika sredine jer ćemo lako prepoznati da li neko dolazi iz Srbije, ali možemo i unutar jedne sredine opet imati lokalne govore po kojima ćemo lako prepoznati je li neko iz Mostara ili je iz Bihaća.

Ono što je kolegica govorila potpisujem do zadnjega. Dakle, treba realno razumjeti našu situaciju. Šta imamo? Imamo te konstitutivne narode. Ljudi, ubiše nas nacionalnom grupom predmeta. Tu nastaje segregacija, naravno, na temelju jezika. Svi ostali zahtjevi, kanal na hrvatskom i ko zna šta sve. Tako da bih u prvi mah ostavila ime po strani. Ali, ovo što je Dejton napravio, to je jedan čitav niz raznih doskočica koje su nama glave došle, od toga da se Bosna i Hercegovina sastoji, odnosno piše „sastoji se“, pa „je sastavljena“, a zapravo uopće nije, do ovih „konstitutivni narodi“, je li ili nije, i to su sve naši problemi. Suština etnonacionalne elite, nazovimo ih tako, insistiraju na pravima kolektiviteta, naravno, svojih. Ljubav ili privrženost vlastitom kolektivu iskazuje se kod nas, nažalost, stepenom netrpeljivosti, da ne kažem mržnje, prema drugom i drukčijem, prema onom tamo. To te etnonacionalne elite očekuju od pojedinaca i ne nude njima prava, nego kolektivima a jezik se i dalje smatra vodećom

vrijednosti u definiranju nacije. Kao da ne možemo biti nacija, ako nemamo taj svoj jezik. Tu se ulazi u začarani krug.

Sve je to pitanje mogućeg. Mi možemo ovdje da pričamo šta hoćemo, ali imamo i entitetska glasanja, imamo i neku prostu većinu koju opet čine vladajući i mi dolazimo u pat poziciju. Možemo divno ovdje zaključiti dokle seže politika. Zato i govorimo danas. Ova sesija je posvećena suodnosu jezika i politike, a ne samo da je politika zaronila u jezik, nego ga je maksimalno iskoristila za ostvarivanje vlastitih ciljeva. Etnonacionalnih, naravno. To je taj krug u kojem se mi vrtimo i ne znam uopće kako iz njega izaći.

DANIJELA MAJSTOROVIĆ: Šta su problemi? Problem su tri istine. Mislim da je taj problem nedostatka dijaloga u Bosni i Hercegovini zaista akutan. Imate vrlo malo ljudi koji sarađuju između entiteta. Znači, ljudi iz Banjaluke, iz Sarajeva, mi se retko susrećemo. Ja sam imala tu sreću da radim u Tuzli, u Sarajevu na Univerzitetu i u Banjaluci, da imam tu nekakvu multiperspektivnost.

Znači, pitanje jezika, kako će se zvati, šta će biti njegov sadržaj, zapravo je slično onom pitanju istorijskih udžbenika, šta ćemo mi učiti. Onda Dubravka Stojanović predlaže tu multiperspektivnost, znači, nešto na fonu ovoga što Snježana govori, i kako je profesorica Vajzović spomenula, je li, jezik kao integrativno sredstvo zajednice. Koje zajednice? Citiraću isto jednu derventsku pjesnikinju, pokojnu Jozefinu Dautbegović, ne znam da li ste čuli za nju, koja kaže – „od čega ćemo se mi sastaviti, ako se ponovo odlučimo voljeti?“ Znači, ta pitanja integrisanja nove zajednice, da li u BiH, da li regionalne, mislim da su to pitanja koja nam otvaraju prostor za izlazak iz te dejtonske luđačke košulje, da je tako nazovem. Tako da se mi,

umesto toga šta se ne može uraditi, trebamo zaista početi pitati šta se može.

Recimo - po meni, koja i pratim događaje i svjedokinja sam i dio tih dešavanja u našoj zemlji - februarski protesti iz 2014. godine predstavljaju jedan pokušaj da se napusti ta dejtonska logika. Dakle, udružili su se ljudi, radnice, radnici, i izrazili nezadovoljstvo kompletnim sistemom. Tada se pojavila izvjesna anti-Dejton grupa koja je pokušala, je li, da kritikuje Dejton, ali iz jedne nacionalističke pozicije, i onda su moji prijatelji koji su bili aktivisti i dio februarskih protesta rekli – "pa dobro, ne želimo vas, ne želimo uopšte da gledamo svijet kroz dejtonsku optiku i dejtonsku logiku". Znači, ono što mi možemo jeste da kreiramo jednu alternativnu zajednicu, jedan novi prostor, da na taj način pokušamo izaći iz te logike.

Na neki način, ovo je moj apel akademskoj zajednici Banjaluke, Tuzle, Sarajeva da se taj trend nastavi. Ja, evo, aktivno na tome radim već punih deset godina.

Mi živimo potpuno autistično. Živimo u jednoj državi ali na potpuno autističan način. Ne znamo ko šta piše, ko šta čita. Te akademske zajednice, tako metiljave, divno opstaju. Vrlo su lijepo uhljebljene, solidne su plate. Njima ne odgovara ni priča o ukidanju jezika, niti ikakva priča o bilo kakvom zajedništvu. Svima je jako dobro u tim podijeljenim kvazi-državicama. Pazite, nije to samo ni pitanje kako ćemo mi ostvariti nekakav diskurs zajedništva. Nije to pitanje nazivamo li jezik BHS-om, srpskohrvatskim ili nikako, već je to pitanje naših praksi. Znači, šta mi stvarno radimo na tom planu da pokušamo integrisati i adresirati katastrofalno obrazovanje u čitavoj državi? Kakva je – takva je, to je jedina država u kojoj živimo i koju imamo. Toliko.

PITANJE IZ PUBLIKE #5: Zoran Petrovski. Imam direktno pitanje za Snježanu Kordić. Šta je, ne ko je, nego šta je građanin?

SNJEŽANA KORDIĆ: Vratila bih se na temu ove tribine – politička manipulacija temom jezika. Ovdje je više puta rečeno: ne može se. Prema tome, ništa, gotovo, propala stvar, ne može se. Ja bih samo rekla da se prije sto godina isto tako mislilo. Ne mogu žene dobiti pravo glasa, ne može se. Pa se mislilo – ne mogu se crnci voziti u istim autobusima s bijelcima. Ne može se, ne. Šta to znači? Nemojmo ni pokušati, nemojmo ništa, dignimo ruke. Dakle, ukoliko doista želite da se nešto mijenja, ukoliko želimo da se nešto pokuša mijenjati, zašto ne bi više ljudi u javnosti pokušavalo apelirati, kao prvo iznositi tu tvrdnju da Bošnjaci, Srbi, Hrvati i Crnogorci imaju zajednički jezik? To je prvo što treba u javnosti govoriti. Drugo je problem naziva jezika. Zašto ne bismo izlazili s tim? Haj'mo barem privremeno na udžbenike i u nastavu stavljati neutralni naziv „jezik i književnost“ i “nastavni jezik“. Ako više ljudi to javno radi, kažem, neki političari mogu dobiti ideju da jedno glasačko tijelo pridobiju za sebe. Hajde da možda krenemo u tom smjeru.

Neko je isto rekao – „umro je jezik“. Samo malo, da je umro jezik, ova tribina ne bi bila moguća. Mi smo ovdje različitih nacionalisti, a gle, sporazumijevamo se sasvim tečno bez prevodilaca. Dakle, to je živi dokaz da jezik nije umro. Isto tako, neko je rekao – „jezik, pa to je nacija“. Ne, ne, jezik nije nacija, jer time negiramo postojanje austrijske nacije, time negiramo postojanje američke nacije, ako je jezik jednako nacija itd. Svašta se u javni prostor pušta, a u principu mislim da bi intelektualci trebali malo više pojačati odgovornost i malo paziti kakve izjave puštaju u stvarnost, pogotovo što se u stvari one mogu vrlo lako demantirati. Neka intelektualci nekako više misle na svoje vlastito dostojanstvo.

HANKA VAJZOVIĆ: Šta ćemo ako imamo udžbenike koji se zovu „Naš jezik“? Ponovo segregacija. Za sad imamo "Dvije škole pod jednim krovom". Ono što nas u vrlo skoro vrijeme čeka, to je jedna škola pod tri krova, to je tendencija. Jedna škola, jedan sedmi razred ide u tri škole zajedno tu, ali moraju se podijeliti potpuno, zasebno dvorište...

ENVER KAZAZ: Imamo ideju da ukinemo naziv jezika. Ti si članica Demokratske fronte za koju sam ja glasao. E sad, ja kao tvoj glasač tražim od tebe da u program Demokratske fronte ubaciš mogućnost potpune reforme obrazovnog sistema i da Demokratska fronta svoje dokumente piše na materinskom jeziku.

HANKA VAJZOVIĆ: Podržavam odmah. Odmah podržavam.

ENVER KAZAZ: Radi se o tome da mi trebamo iskušavati novu budućnost.

HANKA VAJZOVIĆ: Potpuno se slažem. Šta je u ovom trenutku velika korist ovih konferencija? Ukoliko svi, i publika koja se ovdje okupila, i mi i ko god se zdravo i racionalno postavlja naspram ovog pitanja, ukažemo na to da je to jedan jezik, znate li šta bismo sve riješili? Haj'mo govoriti ljudima - "hljeb i kruh, to je isto ono što jedemo uz ručak". Dakle, da shvatimo da je riječ o jednome istom. Možemo da upremo da su sinonimi, pa ionako je relativna sinonimija, spalo bi tu i u onaj segment koji bi bio, recimo, pitanje identiteta nekih malih diferencijalnih crta na kojima se insistira.

Velika stvar je ako kažemo da je jedan jezik i ako to narod počne razumijevati i prihvatati, a kako će se zvati, evo, što kaže i Snježana,

polako, polako, sad nam trebaju ruke da se izbriše iz tog ustava ono što u njemu piše, a unijeli su oni koji su imali ruke. To je realnost.

TEOFIL PANČIĆ: Znate šta, sad samo na trenutak da se nadovežem na ovo što ste rekli, da mi insistiramo na tome da je to jedan jezik pa će narod to prihvatiti. Ja mislim da uopšte ne postoji problem s tzv. narodom. Naš narod, kad kažem naš narod, mislim uopšte na narode s ovih prostora, on ima svakakvih predrasuda, ali predrasuda o jeziku nije među njima. Tzv. prosečan čovek ne mora mnogo znati ni o jeziku, ni o lingvistici, niti mora mnogo razmišljati o tome i ne ume to da kaže na učeni način, ali će vam prosečan čovek zdravorazumski reći da taj Srbin, Hrvat, Bošnjak govore istim jezikom. Problem s nacionalizmom u jeziku nije problem naroda, nego je problem određene vrste elita. One su ga stvorile, one ga održavaju, one na njemu profitiraju i parazitiraju. Onaj ko želi da se bori, mora da se bori protiv njih.

Dakle, ja nisam od onih ljubitelja tzv. naroda koji uvek kažu – "ljudi su divni, običan narod je..." Poslednji sam koji bi bio u toj priči. Ali, u slučaju jezika stvarno eskulpiram tzv. obični narod, oni imaju sto drugih predrasuda međutim tu nemaju. Znači, nemaju oni problem sa srpskim, hrvatskim, bosanskim, bošnjačkim, crnogorskim, nije to u pitanju. To rade elite koje su na tome stvorile čitavu industriju, jer to jeste industrija, industrija od koje se živi, od međusobnog kvazi-prevođenja, od rasprava ko je čiji, da li je Andrić hrvatski ili srpski pisac ili je bosanski pisac, da li je mrzeo Muslimane, da li je ne znam ti šta, da li je Meša ovo, da li je ovaj ono, da li je Krleža ustaša ili je prokleta komunjara i već sve te budalaštine. Dakle, mi imamo taj problem s elitama. U tom smislu su ljudi poput velike većine prisutnih ovde zapravo u manjinskom odnosu, ne u odnosu na narod, nego smo u manjinskom položaju u odnosu na dominantne elite i u

Sarajevu i u Zagrebu i u Beogradu i Banjaluci i u Podgorici i ne znam gde, svako na svoj način.

HANKA VAJZOVIĆ: Ipak prolazi da odvajamo jezik, a biologiju će učenici slušati zajedno i taj predmet nije sporan.

TEOFIL PANČIĆ: Pa to je deo te šizofrenije, to je potpuno sumanuto, ali kad prihvatite odvajanje na jednom, što ne biste prihvatili odvajanje i na bilo kom drugom nivou? Zato ga ne treba prihvatiti ni na jednom mestu. Mi smo u Sarajevu, prirodno je da vas najviše zanimaju bosanskohercegovački problemi i da se o tome najviše...

HANKA VAJZOVIĆ: A i najveći su.

TEOFIL PANČIĆ: Pa dobro, svakome je njegov problem najveći.

HANKA VAJZOVIĆ: Nije, bogami, ovdje je najgore.

TEOFIL PANČIĆ: Isto je u Srbiji. Recimo, u Sandžaku imate situaciju gde se srpska i bošnjačka deca dele po tom kriterijumu, pa imate razred koji uči ovako, razred koji uči onako. Onda, naravno, pošto ne možete imati profesore za sve, onda oni uglavnom drže zajedničku nastavu za većinu predmeta, osim za tzv. identitetske predmete, nacionalne. Znači, matematika nam je svima ista, super, čekaj, ali i ta matematika mora da se predaje na nekom jeziku. Ne možete samo uz pomoć brojki predavati matematiku. Dakle, opet koristite jezik. Onog trenutka kad ste dopustili stvarnosti da prodre u to da matematika može biti zajednički predmet, vi ste zapravo time anulirali smislenost održavanja odvojenih predmeta bilo

koje druge vrste jezika, književnosti, čega god hoćete. Tako da je to sve deo istog kompleksa. Tako je, dakle, u Srbiji, tako je u Hrvatskoj. To šta se radi s Vukovarom, recimo, s tom decom tamo, to je zaista strašno. Taj grad koji je izranavljen, koji je uništen, dakle, on se decenijama drži u tom stanju, gaje se srpske predrasude i hrvatske predrasude.

Sada neko pita – dobro, čemu sve to? Zar sve to zbog nekoliko reči razlike? Ne, ne radi se to zbog pojedinačnih reči, nego se radi zbog kontrole nad pričom, nad narativom koji se proizvodi. Dakle, zašto je bitno da srpski i hrvatski razredi u Vukovaru ili ne znam koji, u Sarajevu ili u Mostaru, budu odvojeni? Zato da bi se jednama pričala jedna priča, a da bi se drugima pričala druga priča. Tzv. jezik i tzv. ime jezika tu su zapravo samo mekgafin²³, to je samo pokriće za pravu priču, a prava priča je perpetuiranje ideologije nacionalizma kao trajnog stanja.

BOŽENA JELUŠIĆ: Vi se svi sigurno sjećate knjige profesora Bugarskog, "Jezik od mira do rata"²⁴? On nije na ovoj konferenciji, ali je bio na konferenciji u Hrvatskoj. Mi smo nastavili da budemo u produženom ratnom stanju. Nas rat do danas nije uopšte mimoišao, samo što se onda rat proizveo medijima, a sad se u stvari u školama ne uči jezik, nego se uči nacionalizam. Dok naši najbolji đaci odlaze u inostranstvo, jer njih ne zanima više ovaj narativ, oni u njemu ne nalaze ni posao, ni perspektivu, ni budućnost, ni jednak pristup mogućnostima, ni mreže povjerenja, niti bilo što.

²³ *MacGuffin*, izraz koji potiče od Alfreda Hičkoka. U filmu, *MacGuffin* predstavlja element zapleta koji nema drugo značenje ili svrhu osim da unapredi priču i motiviše akciju bilo veštački bilo suštinski.

²⁴ Ranko Bugarski, "Jezik od mira do rata", Biblioteka XX Vek, 1995.

Zbog toga mislim da je i dalje važna ona čuvena uzrečica iz naših vremena: „Budimo realni, tražimo nemoguće!“ Jer je jedino to način na koji se stvari mogu pomjeriti. Ako se pitamo kako će stranci zvati naš jezik, da, možda je to važno pitanje, ali mi i dalje brinemo o strancima, ne brinemo o sebi, a bitno je ono što se nama događa i koliko mi zbog toga plaćamo. Nama bi trebalo da je mnogo važnije kako mi živimo sada i ovdje jer od moje troje djece, dvoje je u inostranstvu, s tendencijom da tako bude u svim porodicama, a njima će ostati neobrazovano, malograđansko glasačko tijelo i to će tako biti zauvijek.

Ko je, dakle, građanin? Šta je građanin? U našim uslovima, on je roba. Nije uopšte aktivno nego pasivno biće, roba koja se kupuje i prodaje. I samo se naziva građaninom.

Ako nema više pitanja, zaključićemo za večeras. Ima li pitanja? Ne? Najljepše vam se zahvaljujemo, bili ste predivni. Zaista smo vodili zanimljivu diskusiju. Vidimo se sutra. Hvala.

(Prekid tonskog snimka.)